

Colofon

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwen-geschiedenis en verschijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober).

Informatie op internet: www.vrouwengeschiedenis.nl

Redactie

Greetje Bijl
Sophie Bollen (eindredactie)
Cath van Meurs
Eva Midden (eindredactie)
Mariken Schuur (hoofdreductie)
Hilde Timmerman
Mieke de Vos (penningen)

Redactieadres

Mariken Schuur
RUG/Faculteit der Letteren
Postbus 716
9700 AS Groningen
E-mail: M.L.Schuur@rug.nl
Tel. 050-3637752

Lidmaatschap

VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam
Tel: 020-6651318; Fax: 020-6655812,
Internet: www.vrouwengeschiedenis.nl.

Voor privé-personen bedraagt de contributie €25,- per jaar (lidmaatschap); reductie-lidmaatschap (voor studenten of mensen met een inkomen onder €700,- p.m.: €20,- per jaar (studentlid, o.v. collegekaartnummer). Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.

Voor instellingen kost een abonnement op *Historica* €20,-. Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.

U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het VVG-gironummer 4102980, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwen-geschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro. Donaties zijn ook van harte welkom.

Inleveren kopij

Auteurs wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie. De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

Anneke Mulder-Bakker (voorzitter)
A.B.Mulder-Bakker@rug.nl
Machteld de Metsenaere (vicevoorzitter)
Machteld.De.Metsenaere@vub.ac.be
Eveline Buchheim (secretaris)
secretarisvvg@yahoo.com
Maaike Messelink (penningmeester)
maaikemesselink@gmail.com
Annemieke Windt (website)
annemieke.windt@hetnet.nl
Evelien Rijsbosch (IIAV)
E.Rijsbosch@iiav.nl
Renée Beukers (onderwijs)
beukers@edith.nl
Mieke de Vos (*Historica*)

Raad van Aanbeveling van de VVG

prof.dr. (em.) Piet Blaas (EUR)
prof.dr. Hans Blom (UvA en NIOD)
prof.dr. Rosi Braidotti (JU)
prof.dr. Maria Grever (EUR)
prof.dr. Willy Jansen (KUN)
prof.dr. Paul Klep (KUN)
prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Historica verschijnt met steun van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV), www.iiav.nl.

ISSN 1382-3914

Lay-out: Pien Steringa

Diges | geschiedenis & media

Druk: Zet & Print, Naarden

Distributie: AM-groep, Hoofddorp

Foto omslag: Latife Hanim, de vrouw van Atatürk.
Uit S. Eris Ülger, Mustafa Kemal Atatürk (Anadolou 1994).

In dit nummer

/ Genderstudies /

- 3 De onzekere toekomst van genderstudies in Vlaanderen
Machteld de Metsenaere

/ VVG/ *Historica* ALV en congres 2007 /

- 6 Baas in eigen kerk

/ Nationalisme /

- 8 Opmerkingen over de Turkse geschiedschrijving
Pinar Yelsali

/ Onderwijs /

- 11 Het rooms-katholieke huishoudonderwijs 1919-1968 in Noord-Brabant
Gerda Godrie-van Gils

/ Koloniale geschiedenis /

- 14 Grace Schneiders-Howard, Suriname's eerste politica en sociaal activiste
Rosemarijn Hofte

/ Feminisme /

- 18 Famke en het Nieuw-Feminisme
Laetitia Guchelaar

/ Middeleeuwen /

- 21 Vrije intellectuele vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden van de 12de tot de 14de eeuw
Caroline Godart

/ Burgerschap /

- 24 Vrouwelijk burgerschap in Nederland 1914-1918
Trees Graas

/ Politiek /

- 27 Vrouwen achter Belgische socialis-tische politici
Leentje Jult

/ Recensie /

- 30 Verliefd op een Duitse militair
Zonneke Matthee

31 / Boeken en Service /

Onder historicae

Historica wordt actueel

Al enige tijd broedt de redactie van *Historica* op manieren om het tijdschrift meer aansluiting bij de actualiteit te laten krijgen. Omdat het blad maar drie keer per jaar verschijnt is dat een lastige opgave. Niettemin is in dit nummer van *Historica* een eerste stap gezet. Vorig jaar ontstond het idee om aandacht te besteden aan de positie van genderstudies in Nederland en Vlaanderen. Aanleiding was een bijeenkomst van VVG en *Historica*, waaruit bleek dat de verschillen tussen de positie van genderstudies in Nederland en Vlaanderen groot waren. Alle redenen, vonden wij, om eens bij dat verschil stil te staan. Machteld de Metsenaere, vice-voorzitter van de VVG, neemt in dit nummer het voortouw voor een discussie over rol en positie van genderstudies in Vlaanderen en Nederland. Zij beschrijft de moeizame weg die vrouwen- en genderstudies in Vlaanderen in het verleden hebben moeten afleggen en ze schetst de actuele problemen waar het onderzoeksgebied momenteel mee kampt. In het oktobernummer van deze jaargang zal VVG-voorzitter Anneke Mulder-Bakker, aanhakend op het artikel van Machteld de Metsenaere, uitgebreid stilstaan bij de Nederlandse situatie als het gaat om genderstudies.

Een tweede stap op de weg naar een grotere actualiteit volgt in april. VVG en *Historica* organiseren dan een congres over vrouwen en religie. Naast aandacht voor de historische invalshoek op dit thema willen wij in de vorm van een debat uitgebreid stilstaan bij de actuele discussie rond secularisme en religie in de strijd voor vrouwenemancipatie. Een uitgebreide aankondiging van dit congres vindt u elders in dit nummer. In juni volgt een themanummer vrouwen en religie.

Tot slot, het is u misschien al opgevallen, krijgt u deze actuele thema's ook nog in een nieuw vormgegeven *Historica* voorgeschoteld. Marieke Bausch heeft afscheid genomen als trouwe vormgever van ons blad. Langs deze weg dankt de redactie Marieke hartelijk voor al haar werk. Marieke heeft het stokje overgedragen aan Pien Steringa, die de *Historica* meteen in een fris jasje gestoken heeft.

Mariken Schuur

De onzekere toekomst van de genderstudies in Vlaanderen

Van de wieg het graf in?

In 2006 werd de enige en interuniversitaire Voortgezette Academische Opleiding (VAO) Vrouwenstudies in Vlaanderen stopgezet. Verschillende onderzoekers uitten via Sophia, hét coördinatienetwerk voor vrouwenstudies in België, hun ongerustheid via een open brief in de pers. Hierin dringen de initiatiefnemers aan op een structurele verankering van genderstudies in de universiteiten. Deze brief werd door meer dan 1000 mensen, vooral uit de universitaire wereld, ondertekend. Sindsdien worden gesprekken gevoerd tussen de politieke en de universitaire wereld. Redenen te over dus om kennis te maken met de actuele problemen van genderstudies in Vlaanderen.

/ Machteld de Metsenaere /

In de ons omringende Europese landen en in de VSA hebben de genderstudies zich de voorbije dertig jaar ontwikkeld tot een volwaardig en multidisciplinair kennisdomein dat zijn plaats kreeg binnen de universiteiten. Dit leidde tot een indrukwekkende kennisproductie die op haar beurt vanuit haar oriëntatie op intersectionaliteit de basis legde voor holebistudies, mannenstudies etc. Tegelijkertijd beïnvloedde deze kennisproductie van genderstudies ook de traditionele disciplines (zoals de geschiedenis) en werden genderstudies er eveneens in geïntegreerd: tal van wetenschappelijke verenigingen uit de humane wetenschappen hebben subcommissies genderstudies en toonaangevende universiteiten bieden opleidingen genderstudies aan, daarin ondersteund door goed uitgebouwde onderzoekscentra en door leerstoelen. De wetenschappelijke output van dit alles laat zich meten in een groot aantal internationaal toonaangevende onderzoekers, een aanzienlijke wetenschappelijke productie, een ruim aanbod aan vooraanstaande tijdschriften, de oprichting van talrijke organisaties en netwerken, de organisatie van tal van congressen en dies meer.

Genderstudies in Vlaanderen

Ook in Vlaanderen legden genderstudies een lange weg af, maar hier lijkt deze een stuk moeilijker te zijn geweest. Deze route liep lange tijd parallel voor Vlaanderen en Franstalig België, maar de opeenvolgende staatshervormingen transfereerden eerst onderwijs, nadien een deel van wetenschapsbeleid naar de gemeenschappen. Het belette niet dat er goede contacten bleven bestaan met onderzoekers genderstudies over de taalgrens heen. De samenwerking in Sophia, het coördinatienetwerk vrouwenstudies, is daar een goed voorbeeld van. Bovendien stellen we heel wat gelijkaardige ontwikkelingen vast in de Vlaamse en de Franse gemeenschap. Omwille van het institutioneel kader is dit verhaal evenwel een louter

Vlaamse aangelegenheid.

In Vlaanderen (én in Franstalig België) werden geen structurele inspanningen geleverd om genderstudies uit te bouwen. Hier werden geen leerstoelen ingericht of geen kaderplaatsen ter beschikking gesteld voor onderwijs in genderstudies. Evenmin werden extra onderzoeksmandaten aangeboden om genderonderzoek te vertalen in specifieke proefschriften.

De eerste generatie beoefenaars van genderstudies waren vrouwen die buiten de academische wereld opereerden of die het onderzoek op een domein van genderstudies bij hun reguliere opdracht betrokken. Nadien hing het van hun universiteit af of ze deze onderzoeksactiviteiten een plaats konden geven in hun 'gewone' activiteiten. Genderonderzoek kreeg hier ook niet de status van een aparte discipline. Voor onderzoeksmiddelen waren en zijn ze vooral aangewezen op de volgens disciplines te verdelen middelen van het FWO-Vlaanderen (Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen; vóór 1996: NFWO (Nationaal Fonds Wetenschappelijk Onderzoek)) en op de middelen die de universiteiten ter beschikking stelden. In de FWO-commissies was en is het aantal vrouwen en het aantal genderstudiesexperten zeer klein respectievelijk quasi onbestaande. Deze commissies konden en kunnen zeker niet verdacht worden van het koesteren van een grote belangstelling voor genderstudies.

Genderstudies werden hier vooral gevoerd via Belgische en Vlaamse middelen die de overheid ter beschikking stelde om een gelijke kansenbeleid te voeren en precies dat gelijke kansenbeleid kreeg inhoudelijk vorm door de kennisproductie van genderstudies. Aan de Universiteit Antwerpen werd door de Vlaamse overheid een Steunpunt Gelijke Kansenbeleid opgericht om het beleid te voorzien van de inzichten vanuit genderstudies en op geregelde tijdstippen lanceerden de overheden onderzoekoproepen waarop onderzoekers van de verschillende instellingen konden intekenen. Overheidsinitiatieven, maar ook initiatieven in het bedrijfsleven, het onderwijs, socio-culturele organisaties enzovoort zijn dus sterk

schatplichtig aan de aandacht die genderstudies besteedden – en dat is vandaag de dag nog steeds zo – aan themata die de publieke opinie en de politieke wereld bezighouden en die te maken hebben met machtsverhoudingen en machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de publieke en private sfeer, en met de versnijding van gender met klasse, etniciteit, leeftijd en seksualiteit. Enkele voorbeelden zijn het eindeloopbaan debat, de vrouwelijking van armoede, de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek, aan de universiteiten en in het bedrijfsleven, seksueel geweld thuis en op het werk, de positie van allochtone vrouwen...

Hoe belangrijk deze financiële bronnen voor genderonderzoek ook waren, door hun aard – beleidsondersteunend en kortlopend – lieten ze zelden eerder fundamenteel onderzoek toe en droegen ze nauwelijks bij tot de vorming van een blijvende wetenschappelijke expertise.

Het is dus ondanks deze structurele belemmeringen dat genderstudies zich in Vlaanderen uitbouwden. Dankzij het engagement van heel wat – meestal vrouwelijke – academici kenden genderstudies vooral in de voorbije 15 jaar een kwantitatieve vlucht vooruit. Sophia legt nu trouwens de laatste hand aan een database waarin het genderstudiesonderzoek van de voorbije tien jaar in België werd opgenomen (raadpleegbaar vanaf februari 2007). Deze academica namen het initiatief tot het oprichten van onderzoekscentra genderstudies aan hun universiteiten en brachten zo onderzoekers met elkaar in contact die binnen de klassieke disciplines (o.m. literatuurwetenschappen, geschiedenis, communicatiewetenschappen, politieke en sociale wetenschappen, rechten, psycholo- >>

Op www.sophia.be is de open brief te vinden waarmee meer dan 1000 mensen hun ongerustheid over de toekomst van vrouwenstudies in Vlaanderen kenbaar maakten.

Via www.amazone.be is de LOVI-databank raadpleegbaar. Hierin zijn verwijzingen naar méér dan 13.000 artikelen uit 42 feministische en vrouwentijdschriften te vinden.

De homepage van de Belgische pendant van de VVG: www.vrouwenstudies.be.

gie, biomedische wetenschappen, economie...) doctoraten voorbereiden i.v.m. genderstudies. We denken hier o.m. aan: het Centrum Gelijke Kansenbeleid (K.U.Leuven), Centrum voor Genderstudies (UGent), Onderzoekscentrum Gender en Diversiteit (Vrije Universiteit Brussel), Centrum voor Vrouwenstudies (Universiteit Antwerpen) en het Sociaal Economisch instituut (Universiteit Hasselt).

Een aanzienlijke stimulans voor de groeiende onderzoeksbelangstelling van jonge academici voor genderstudies kwam via de onderwijsinitiatieven die een aantal vrouwelijke docenten en hoogleraren namen. Zij beslisten vakken aan te bieden waarin studenten konden

2001 uitgegeven en ook de lezingen van het Gentse Genderforum worden gepubliceerd (Verslagen van het Centrum voor Genderstudies). Dankzij dit aanbod, dat – het dient hier nogmaals gezegd – geen initiatief betrof van de universiteiten, maar wel van individuele academicae die hiervoor niet gehonoreerd werden, maakten studenten kennis met genderstudies.

Ofschoon het meestal keuzevakken betreft, kunnen deze cursussen rekenen op de jaarlijkse belangstelling van een groeiend aantal studenten. Dit vertaalt zich in een toenemend aantal masterpapers (of afstudeerscripties), voorheen licentieverhandelingen. Andere initiatieven die van groot belang waren voor de ontwikkeling

onder hun hoede papers genderstudies te schrijven... Zonder onderwijskader voor genderstudies kan geen academische expertise op lange termijn verzameld worden – Vlaamse genderexperten zijn gelukkig zeer gegeerd op de Nederlandse academische arbeidsmarkt – en evenmin biedt het onderzoekers de kansen om zich op het internationale forum te meten met gerenommeerde buitenlandse genderspecialisten.

De Voortgezette Academische opleiding Vrouwenstudies

Uit de regelmatige contacten tussen de Vlaamse academicae die zich met genderstudies bezighielden, groeiden meer institutionele samenwerkingsverbanden. Deze vertaalden zich in 1994 in een overeenkomst tussen de Vlaamse universiteiten (Antwerpen, Leuven, Brussel, Gent en Hasselt) om samen een aanvullende interuniversitaire opleiding te verzorgen voor licentiestudenten. Deze werd verankerd aan de universiteit van Antwerpen. De bijdragen van de universiteiten waren eerder symbolisch en tijdelijk van aard (iedere universiteit betaalde enkele jaren een zeer bescheiden bedrag om de werking toe te laten) en de universiteit van Antwerpen trok slechts 20% van een hoogleraar-equivalent uit om de opleiding te ondersteunen. De docenten werden in het beste geval vergoed voor gemaakte verplaatsingskosten en konden hun lesopdracht t.b.v. de VAO inschrijven in hun reguliere opdrachtomschrijving, maar een heuse vergoeding voor de onderwijslast in de vorm van onderwijskader bleef uit. Behalve het 20%-ZAP equivalent in Antwerpen wordt enkel de cursus Genderstudies aan de KULeuven via een 20% aanstelling gehonoreerd. Een recent en positief initiatief is de deeltijdse ZAP-aanstelling van Nathalie Holvoet (UA) om o.m. 'Gender and Development' te doceren.

Meer soelaas werd geboden door de subsidie voor werking en administratieve omkadering die de Vlaamse minister van Gelijke Kansen sinds 2000 voor vijf jaar uitkeerde aan de VAO. Deze subsidie werd vervolgens nog één jaar toegekend, tot eind 2006. Ondertussen pasten de Vlaamse universiteiten zich in snel tempo aan de Bolognahervormingen aan. Het

Het hangt nu af van de universiteiten en de minister of 2007 de geschiedenisboeken ingaat als het jaar waarin de genderstudies in Vlaanderen een nieuw elan kregen, dan wel als het jaar waarin de uitvaart van de genderstudies werd gepland.

kennismaken met de wetenschappelijke meerwaarde van genderstudies. Enkele voorbeelden: aan de Vrije Universiteit Brussel werd het vak 'Inleiding tot de vrouwen-/genderstudies' ingericht (gedoceerd door Machteld De Metse-naere en Alison Woodward) en een uitdiepingsvak 'Gender, Diversiteit en Politiek' in de Politieke Wetenschappen (met als docente Alison Woodward), aan de Katholieke Universiteit Leuven het vak 'Genderstudies' (docente Veerle Draulans) en aan de Universiteit Gent het vak 'Gender en Diversiteit' (docente Chia Longman). Ze organiseerden/organiseren eveneens lezingenreeksen die zich ook op een breder publiek richten en zoeken middelen om deze uiteenzettingen uit te geven. Ik denk hier o.a. aan de jaarlijks terugkerende voordrachtenreeks 'Tweespraak Vrouwenstudies', georganiseerd door het Onderzoekscentrum Gender en Diversiteit aan de VUBrussel, aan het jaarlijkse Genderforum, georganiseerd door het Centrum voor Genderstudies aan de UGent en aan de genderlezingen van het Centrum voor Vrouwenstudies aan de UAntwerpen. De Tweespraakreeks van de VUBrussel wordt sinds

van genderstudies was de oprichting van het Documentatiecentrum Rol en Samenleving ROSA aan het eind van de jaren zeventig van de vorige eeuw. ROSA is gevestigd in Brussel en bouwde een rijke bibliotheek op van vooral Nederlandstalige en Engelstalige publicaties rond genderstudies. Voor de studie van de geschiedenis van de vrouwenbeweging in België dient dan weer de stichting vermeld van het AVG-CARHIF (Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis-Le Centre d'Archives pour l'Histoire des Femmes) in 1995, ondergebracht in Amazone, het nationaal trefcentrum voor vrouwen en vrouwenorganisaties te Brussel.

Het uitblijven van verankering van deze uiteenlopende en verspreide vrijwillige initiatieven in de vorm van blijvende leerstoelen en goed ondersteunde onderzoeksgroepen zorgt er evenwel voor dat een lange termijnbeleid zowel onderzoeksmatig als op het vlak van onderwijs onmogelijk bleek. Het nakend emeritaat van een aantal Vlaamse genderexperten maakt dit op een pijnlijke manier duidelijk: met de experts verdwijnt ook meteen de expertise, het door hen aangeboden vak, de mogelijkheid om

stopzetten van de subsidie, gecombineerd met het besef dat een snelle omvorming van de VAO tot een *Master na Master* of *Masteropleiding* niet op korte termijn te realiseren was door een compleet onder-'bemande' opleiding, motiveerde de organisatoren om de opleiding af te bouwen en vanaf het academiejaar 2006-2007 geen nieuwe studenten meer te aanvaarden.

De opleiding heeft in haar twaalfjarig bestaan een hele groep VAO-gediplomeerden afgeleverd die hun weg vonden in organisaties die om genderexpertise verlegen zaten (overheid, onderwijs, organisaties uit de socio-culturele sector...). Tussen 2001 en 2005 haalden 52 studenten hun VAO-diploma en werd de VAO gevolgd door zo'n 120 studenten. De PAVO-opleiding genoot in dezelfde periode de belangstelling van een 160-tal studenten. Dit betreft een succesvol afstandsonderwijs, verbonden aan de VAO, dat studenten bereikt die geen universitair diploma bezitten. De PAVO leidt evenwel niet tot een Masterdiploma, enkel tot een getuigschrift. Deze opleiding wordt behouden.

Is er een toekomst voor vrouwen-/genderstudies in Vlaanderen?

Met Sophia in een coördinerende rol werd door verantwoordelijken en onderzoekers genderstudies van de verschillende universiteiten gebrainstormd over de toekomst. De inhoud van deze rubriek is trouwens grotendeels gebaseerd op een uitgebreide nota die door een werkgroep o.l.v. *Sophia* werd opgesteld ten behoeve van de rectoren van de Vlaamse universiteiten.

Dit resulteerde in een aantal voorstellen, die op dit moment circuleren binnen de universiteiten en de politieke wereld. Centraal in deze voorstellen staat de structurele verankering van vrouwen-/genderstudies als een basiscompetentie aan alle universiteiten (en op termijn aan alle hogescholen). Deze verankering kan gebeuren via de aanstelling per universiteit van 1 ZAP Full Time Equivalent (Zelfstandig Academisch Personeel ttz. vastbenoemde professoren) in genderstudies. Door een eventuele opsplitsing van dit mandaat in aanstellingen van minimaal 20% en het verbinden van een vak per benoeming van 20% zouden er 5 aanstellingen per universiteit mogelijk worden. Op Vlaams niveau zou dit betekenen dat er minstens 20 nieuwe 'gender'vakken gecreëerd worden. Dit moet aanleiding geven tot de oprichting van een competentiepool van gender-experten op niveau van de instellingen (met het oog op internationaal onderzoek, doctorale en postdoctorale begeleiding), maar ook op landelijk Vlaams niveau. Mits afspraken tussen deze experts over de domeinen waarin ze deze expertise willen ontwikkelen, kan een overlap aan wetenschappelijk onderzoek vermeden worden. De aanwezige expertise in iedere instelling kan behouden blijven, zelfs uitgebreid en aangewend worden om het onderwijsaanbod te verrijken en te vernieuwen i.f.v. de eigen sterktes. De gecreëerde vakken dienen verankerd binnen de vakgroepen en faculteiten en worden

aangeboden op bachelor en/of masterniveau.

Mits een basismodule genderstudies aan iedere universiteit, aangevuld door verdiepende modules in genderstudies, feministische theorie en methodologie, en specialisatiemodules, kan de huidige VAO-expertise bewaard én uitgebreid worden naar vakgebieden die tot nu toe niet bij de VAO waren betrokken. De zo gecreëerde vakken laten enerzijds toe dat iedere instelling een eigen minor aanbiedt, anderzijds dat een master op interuniversitair niveau (volwaardig diploma en/of *minor* genderstudies) wordt mogelijk gemaakt.

De denkgroep is er eveneens van overtuigd dat fundamenteel academisch genderstudiesonderzoek dringend dient gestimuleerd door de oprichting van een apart financieel fonds binnen het FWO, bestemd om onderzoeksprojecten rond gender (en diversiteit) te honoreren. De toewijzing kan gebeuren op basis van dezelfde wetenschapsinterne criteria als deze gehanteerd in de andere commissies, maar de commissie dient wel samengesteld uit binnen- en buitenlandse experts genderstudies. Enkel op deze wijze kan de pool aan 'genderonderwijs'experten langdurig inhoudelijk gevoed worden door onderzoeksexpertise en kunnen Vlaamse genderexperten zich op termijn met succes op de internationale onderzoeksmarkt begeven.

Wat van deze voorstellen concreet zal gerealiseerd worden, is op dit moment, we zegden het al, nog niet geweten. De enige concrete voorstellen die tot nu toe werden geformuleerd, kwamen van de Minister van Gelijke Kansen Kathleen Van Brempt, die de VAO-opleiding zeer genegen is. Zij is bereid een bedrag, analoog aan de vroeger voorziene subsidie, ter beschikking te stellen van de universiteiten om als werkmiddelen voor genderstudies te gebruiken. Hiermee wordt echter geen duurzame oplossing aangereikt en wordt integendeel de vroegere (als onhoudbaar beoordeelde) situatie gewoon geprolonged, maar dan op instellingsniveau. Voor een wezenlijke oplossing zal de Minister van Onderwijs in samenwerking met de universiteiten zelf moeten zorgen door het toeleveren van kader voor de aanstelling van professoren genderstudies (cfr. de voorstellen supra). En de *good will* van deze universiteiten zal wellicht in grote mate bepaald worden door de mate waarin de nieuwe financieringsregeling daartoe mogelijkheden aanreikt. Voor sommige (grote) instellingen opent dit perspectieven, voor de expertise in kleinere instellingen leidt dit enkel tot grote be-

Rosa is het Vlaamse documentatiecentrum voor genderstudies.

zorgdheid om de toekomst.

Bovendien zorgt ook een eventuele uitbreiding van vrouwen-/genderstudies naar 'diversiteit' voor meningsverschillen binnen genderstudies: sommigen vrezen dat gender zal 'verzuipen' temidden van de andere doelgroepen, terwijl anderen wijzen op de tactische en inhoudelijke voordelen van een koppeling van gender aan diversiteit. Het was trouwens vanuit genderstudies dat diversiteit inhoudelijke *tools* kreeg aangereikt en aan sommige universiteiten, zoals de Vrije Universiteit Brussel, vormt gender een duidelijke component van het daar gevoerde inclusief diversiteitsbeleid.

Op dit ogenblik kan het in Vlaanderen dus nog alle kanten uit met de genderstudies. 2007 zal hoe dan ook beslissend worden. Het hangt nu af van de universiteiten en de minister van Onderwijs of 2007 de geschiedenisboeken ingaat als het jaar waarin de genderstudies in Vlaanderen een nieuw elan kregen, dan wel als het jaar waarin de uitvaart van de genderstudies werd gepland. ///

Machteld de Metsenaere (1955) is hoogleeraar geschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel en voorzitter van het Onderzoekscentrum Gender en Diversiteit van dezelfde instelling. Sinds het voorjaar van 2006 is Machteld de Metsenaere vicevoorzitter van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis.

Relevante websites:

www.sophia.be/
 www.amazone.be/
 www.rosadoc.be/
 www.vub.ac.be/CVRS/
 www.cgs.ugent.be/
 www.vrouwenstudies.be/
 www.kuleuven.be/gkg/
 www.uhasselt.be/sein/
 vap1.kuleuven.be/V&U/
 www.ua.ac.be/

Vrouwen, feminisme en religie vroeger en nu

Baas in eigen kerk

Wanneer we de woorden 'vrouw' en 'religie' samenbrengen zullen de meeste mensen meteen denken aan de Islam. Dit is niet gek, gezien de enorme aandacht die in de populaire media wordt gegeven aan de zogenoemde achtergestelde positie van moslimvrouwen. Zowel moslims als niet-moslims schrijven over dit thema, maar Ayaan Hirsi Ali wordt over het algemeen gezien als één van de belangrijkste woordvoerders op dit gebied. Als vrouw die opgegroeid is in een Islamitische omgeving zou zij als geen ander weten hoe het is om een moslimvrouw te zijn. Toch is er ook veel kritiek op Ayaan Hirsi Ali's uitlatingen. Veel moslimvrouwen in Nederland geven aan zich niet vertegenwoordigd te voelen door deze vrouw. Zij zijn zelf in veel gevallen ook actief op het gebied van Islam en emancipatie, maar krijgen in de populaire media nauwelijks aandacht. Over het algemeen wordt de Islam (en soms religie in het algemeen) vooral als struikelblok van emancipatie gepresenteerd.

De vele aandacht voor Islam en vrouwen staat haaks op de beperkte interesse voor andere religieuze thema's. Over het algemeen wordt aangenomen dat religie nog maar een marginale rol speelt in onze samenleving. Sinds de jaren zestig heeft Nederland (net als in vele andere westerse landen) een proces van secularisatie doorgemaakt. Religie zou sinds die tijd steeds meer aan belang hebben ingeboet in onze samenleving. Er hebben inderdaad een

ANP

groot aantal veranderingen plaatsgevonden, maar religie is verre van verdwenen. Niet alleen speelt religie een grotere rol in onze samenleving dan over het algemeen wordt aangenomen, ook neemt de beleving andere vormen aan dan veelal wordt gedacht. Ten eerste blijkt dat, zeker na de verkiezingen van november 2006, religie niet alleen in privékringen een belangrijke rol blijft spelen, maar ook in de publieke sfeer. Waarschijnlijk zullen aan het volgende kabinet twee christelijke partijen deelnemen. Bovendien moeten we constateren dat geloof niet alleen een rol speelt in onze samenleving vanwege het grote aantal religieuze migranten in ons land. Allerlei bevolkingsgroepen zijn geïnteresseerd in religie en beleven het geloof op hun eigen manier.

Feministen hebben zich, met name sinds de tweede feministische golf, verzet tegen religieuze dogma's en paternalistische genderpatronen. Over het algemeen kan de feministische beweging in westerse landen beschreven worden als seculier. Desalniettemin is ook voor veel vrouwen religie altijd een belangrijk onderdeel geweest van hun leven. Al langere tijd

proberen vrouwen van verschillende achtergronden dan ook een combinatie te vinden tussen hun religieuze en emancipatoire ideeën. Veelal hebben deze discussies zich in de marge afgespeeld, maar de laatste jaren wordt ook het 'mainstream' feminisme gedwongen een (nieuw?) standpunt in te nemen over religie en emancipatie.

Congres

In dit VVG/*Historica* congres, dat zal plaatsvinden op vrijdag 20 april 2007 in het IIAV in Amsterdam, willen wij het thema 'vrouwen en religie' vanuit een historisch perspectief bestuderen. De relatie tussen vrouw en religie in verschillende periodes komt daarom aan de orde. Hierbij kan gedacht worden aan de rol van vrouwen in de gelovige gemeenschap, maar ook aan hun invloed in de overdracht van cultuur en religie. Ook zal worden ingegaan op de wijze waarop vrouwen religie en emancipatoire idealen combineerden en combineren.

Klaartje van Lakwijk (Universiteit Utrecht)

behandelt dit thema voor de oudheid. Florence Koorn (Noord-Hollands Archief Haarlem) neemt de vroegmoderne tijd voor haar rekening. De ochtend wordt afgesloten door Bolette Blaagaard (Universiteit Utrecht), die in zal gaan op een recenter thema: de discussies over de Deense Mohammedcartoons.

De middag staat in het teken van een discussie over secularisme en religie in de strijd voor emancipatie, onder leiding van Midden-Oosten en Islamdeskundige Madelon Stokman. Zoals eerder vermeld heeft het 'mainstream' westerse feminisme een seculiere achtergrond. Deze feministen benadrukken vooral de vrouwonvriendelijke tradities in veel religies, zoals uithuwelijking en besnijdenis. Maar inmiddels zijn er steeds meer vrouwen die van mening zijn dat religie en feminisme wel samen kunnen gaan. Deze groep feministen zegt juist de inspiratie voor emancipatie te vinden in het geloof in God.

De middag zal worden ingeleid door Edien Bartels en Vanessa Vroon (VU) en Eva Midden

Programma

09.30-10.00 uur	Ontvangst met koffie en thee
10.00-10.30 uur	Algemene Leden Vergadering VVG
10.30-10.45 uur	Koffie en thee
10.45-10.50 uur	Opening congres 'Vrouwen en Religie' door ochtendvoorzitter Anneke Mulder-Bakker (Universiteit Leiden)
10.50-11.10 uur	Lezing Klaartje van Lakwijk (Universiteit Utrecht) over de oudheid
11.10-11.15 uur	Korte vragenronde
11.15-11.35 uur	Lezing Florence Koorn (Noord-Hollands Archief Haarlem) over de vroegmoderne tijd
11.35-11.40 uur	Korte vragenronde
11.40-12.00 uur	Lezing Bolette Blaagaard (Universiteit Utrecht) over de Mohammedcartoons in Denemarken
12.00-12.05 uur	Korte vragenronde
12.05-12.15 uur	Vragen en discussie
12.15-13.00 uur	Lunch
13.00-13.05 uur	Opening middagprogramma door middagvoorzitter Madelon Stokman
13.05-13.25 uur	Lezing Edien Bartels en Vanessa Vroon (VU) over de ervaringen van Turkse en Marokkaanse meisjes in Nederland
13.25-13.30 uur	Korte vragenronde
13.30-13.50 uur	Lezing Eva Midden over het mediadebat secularisme versus religie in het feminisme
13.50-14.00 uur	Korte vragenronde
14.00-14.45 uur	Debat onder leiding van Madelon Stokman
14.45-15.15 uur	Koffie en thee
15.15-16.00 uur	Voortzetting debat
16.00 uur	Afsluiting, aansluitend borrel

Informatie

<i>Datum:</i>	vrijdag 20 april 2007
<i>Tijd:</i>	10.45 uur-ca. 17.00 uur, ontvangst vanaf 10.30 uur De Algemene Ledenvergadering van de VVG is van 10.00 tot 10.30 uur, ontvangst vanaf 9.30 uur
<i>Plaats:</i>	Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV), Obioplein 4, Amsterdam Zie voor een routebeschrijving: www.iiav.nl
<i>Kosten:</i>	€15,00 / 12,50 voor VVG-leden en studenten, inclusief lunch
<i>Aanmelden:</i>	U kunt zich aanmelden door een e-mail te sturen naar de secretaris van de VVG, Eveline Buchheim: secretarisvvg@yahoo.com . Het bedrag van €15,00 / €12,50 dient te worden overgemaakt op het VVG-postbanknummer 4102980 o.v.v. 'Congres Vrouwen en Religie'.

(University of Central Lancashire (UCLAN), *Historica*). De eerste twee sprekers zullen ingaan op de ervaringen van Marokkaanse en Turkse meisjes in Nederland. Eva Midden behandelt de discussies over secularisme en religie, zoals zij in de populaire media gevoerd worden. Vervolgens zal op basis van van deze twee inleidingen een debat gevoerd worden met verscheidene vertegenwoordigers van (religieuze) vrouwenorganisaties. ///

/ Eva Midden /

Voor meer informatie over de inhoud van dit congres: evamidden@hotmail.com.

Opmerkingen over de Turkse Geschiedschrijving

Geheugen versus Officiële Geschiedenis

Op 2 februari 2005 kondigde het Turks Historisch Gezelschap (THG) aan dat de persoonlijke documenten van Latife Uşşakî, de vrouw van Mustafa Kemal en de eerste *first lady* van de Turkse Republiek, spoedig openbaar gemaakt zouden worden. De persoonlijke documenten van Latife Uşşakî zijn sinds haar dood in 1975 beheerd door staatsfunctionarissen en in 1980 toevertrouwd aan het THG, onder de voorwaarde dat het THG ze voor 25 jaar ontoegankelijk zou houden voor het publiek. Na de aankondiging van het THG dat de persoonlijke documenten van Latife Uşşakî spoedig openbaar gemaakt zouden worden, barstte een tamelijk ruwe en chaotische discussie los in de media. Historici droegen hier ook aan bij. Het gehele debat onthulde zowel de overheersende genderopvatting in de samenleving als de sporen van de Turkse nationale historiografie.

/ Pinar Yelsali /

Geschiedenis is niet alleen één van de middelen om nationalisme te onderzoeken, het is ook een discipline die veel heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van natievorming. Historische verklaringen worden dikwijls gebruikt voor de opbouw, het wettig maken en het overleven van nationalistische discoursen. Op deze manier kan een officiële geschiedenis van de natiestaat gecreëerd worden. Om deze reden is voor elke poging om de functie van geschiedenis in relatie tot nationalisme te onderzoeken een kritisch standpunt vereist ten opzichte van de officiële geschiedenis, zodat historisch onderzoek onafhankelijk is van nationalistische en andere ideologische voorkeuren.

Dit artikel is een poging om de sporen van de Turkse officiële geschiedenis te bestuderen, zowel in relatie tot de vorming van sociale identiteiten als in relatie tot de Turkse geschiedschrijving. Via een beoordeling van recente debatten over de persoonlijke herinneringen van de echtgenote van Mustafa Kemal Atatürk, de grondlegger van de Turkse Republiek, zal ik onderzoeken hoe de identiteit van vrouwen geconstrueerd werd in het nationalistische discours. Dit zal ik doen door speciale aandacht te geven aan de manier waarop dit discours doordrong in de Turkse geschiedschrijving.

Volgens Jayawardena neemt in landen, geconfronteerd met een vorm van buitenlandse verovering of agressie, het verzet een tweedelige vorm aan: aan de ene kant voelt men de noodzaak om monarchistische, feodale en religieuze structuren af te breken en aan de andere kant wil men het land moderniseren op een nationalistische manier. Ten einde het ideaal van de moderne natiestaat te bereiken laat de moderniserende elite in deze landen de culturele identiteit van het land gelden (samen met institutionele hervormingen) in overeenkomst met

nationalistische eisen. Veelal wordt het 'vrouwenvraagstuk' gebruikt als het centrale element van dergelijke nationalistische discoursen. Van vrouwen wordt in deze context verwacht dat zij 'modern' zijn en de achterlijke sociale waarden die geassocieerd werden met oude keizerlijke of religieuze structuren doorbreken, maar ook moeten zij 'traditioneel' zijn en de sociale orde in nationalistische context zeker stellen.

Modernisering en vrouwenemancipatie in Turkije

In het geval van Turkije was volgens Jayawardena het proces van verzet tegen 'verdeling' gelijk geworden aan 'beschaving', waarvan vrouwenemancipatie de kern was. De Turkse Republiek kwam voort uit de ruïnes van het Ottomaanse Rijk en onderging uitgebreide veranderingen onder leiding van Mustafa Kemal Atatürk. Doel was het stadium te bereiken dat behaald was door beschaafde naties, ofwel de Westerse naties. Het Kemalisme, dat claimde dat alle banden met het monarchistische verleden gebroken waren, beschouwde het bereiken van Westerse modernisering als een vereiste van diens nationalisme. Dienovereenkomstig combineerde het Kemalisme de modernisering van de staat met de emancipatie van vrouwen. Vrouwenemancipatie, ofwel de gelijkheid van vrouwen en mannen en de hervorming van de familie, werd beschouwd als onderdeel van Turkijes toewijding aan modernisering, secularisering en democrati-

sering. Naast de uitgebreide modernisering en secularisatie van de Turkse samenleving, voerden Kemalistische nationalistinnen dan ook wettelijke en politieke hervormingen in ter verbetering van de sociale status van de vrouw. Twee hiervan zijn belangrijk. Ten eerste werd het civiele wetboek aangenomen, dat polygamie afschafte, de gelijkheid van de vrouw bij een scheiding invoerde, en vrouwen definieerde als de vrouwelijke gelijke van de mannelijke echtgenoot. Natuurlijke bijkomstigheden van hun vrouwelijke aard (o.a. de taak van voortplanting) zorgden voor een kader waarin vrouwen op nationale schaal werden opgenomen in het natievormingsproces. Ten tweede kregen vrouwen politieke rechten bij de gemeentelijke verkiezingen in 1930 en vervolgens bij de landelijke verkiezing in 1934. Dit was het hoogtepunt van het officiële discours van de Kemalistische reformatie wat betreft vrouwen: het regime bevrijdde de vrouw van de ketens van traditie en leidde haar het openbare leven in.

Mustafa Kemal trachtte de nationale ideologie bovendien kracht bij te zetten door in 1931 het Turks Historisch Genootschap (THG) op te richten, dat bedoeld was om de geschiedenis van Turkije en de Turken te bestuderen door verbanden te leggen met het pre-Islamitische verleden, om zo de plaats van Turkije op het niveau van Westerse beschavingen te herzien.

Latife Uşşakî

Volgens het Kemalistische discours was het opwaarderen van de sociale status van de vrouw in de samenleving cruciaal voor de modernisering van de natie. Gedurende zijn huwelijk met Latife Uşşakî presenteerde Mustafa Kemal zijn

Latife met Mustafa Kemal.

vrouw als symbool voor moderne vrouwen van de natie. Nadien zijn de vrouwen van politieke leiders continu belangrijk geweest voor de richting en de graad van modernisering en ook voor genderrolmodellen die bijdroegen aan het genderregime. Alvorens de debatten over haar persoonlijke documenten te onderzoeken wil ik eerst een beschrijving geven van Latife Uşşakî en haar stormachtige huwelijk en scheiding.

Latife Uşşakî werd geboren in 1900 en groeide op in een goeie familie in de kosmopolitische havenstad Izmir. Ze ging naar een kostschool in Londen en later studeerde ze rechten en politicologie aan de Sorbonne te Parijs. Ze sprak veel West-Europese talen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was ze met haar familie naar Europa gegaan. Toen de Turkse Onafhankelijkheidsoorlog in 1921 ten einde liep, keerde ze terug naar Turkije. Bij haar terugkomst was de stad nog steeds bezet door Griekse troepen. Na de overname schreef ze een brief aan Atatürk, waarin ze voorstelde dat de woning van haar en haar familie gebruikt kon worden als een hoofdkwartier. Ze ontmoetten elkaar voor het eerst toen Atatürk haar uitnodiging accepteerde. De hoog opgeleide (en veel talen sprekende) Latife bleek een uitstekende assistent van Atatürk en al snel werd ze zijn vrouw.

Ze trouwden op 29 januari 1923 in Izmir. De Islamitische wet was toen nog van kracht en om die reden was de qadi van Izmir uitgenodigd om de ceremonie uit te voeren. Maar los van de aanwezigheid van de qadi was de hele ceremonie een soort voorloper van toekomstige gesecculariseerde en moderne huwelijken. Daar komt bij dat de Westerse media meldden dat het nieuwe staatshoofd van Turkije getrouwd was met een gedreven beschermster van vrouwenrechten. Ze trok de aandacht, óók door haar kleding, zoals de media berichtten: met paardrijbroek en -laarzen, een kleurrijke sjaal om haar hoofd en een bloot gezicht was het zeker dat zij de moedigste en modernste vrouw van Turkije was.

Als *first lady* van de nieuwe Republiek organiseerde Latife recepties voor vrouwen in de presidentiële residentie in Ankara, waar ze sprak over onderwerpen als etiquette, muziek en de gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Deze recepties waren een soort wekelijkse cursussen voor vrouwen. In 1923 werd Latife de eerste vrouwelijke moslim die een zitting van de Nationale Raad bijwoonde. In dat jaar stond een stemming op de agenda voor de hervorming van de Nationale Raad. Het hoofd van de Unie van Turkse Vrouwen stelde voor dat Latife Kemal een afgevaardigde zou worden in de Raad. Aangezien Atatürk afkerig was van het idee is zij dit echter nooit geworden.

Ondertussen begonnen enkele stafleden van Mustafa Kemal zich te verontrusten over de toenemende macht van Latife. Bovendien maakten de uitgesproken persoonlijkheden van Latife en Mustafa Kemal hun huwelijk tot een chaos. Na verscheidene ruzies liet Mustafa Kemal op 10 augustus 1925 Latife naar haar geboortestad Izmir sturen. De volgende dag stuurde hij een geschreven verklaring naar de regering waarin het eind van het huwelijk medegedeeld werd. De binnenlandse pers maakte

slechts melding van de scheiding door deze verklaring te publiceren; ze durfden geen woord aan Mustafa Kemal verklaring toe te voegen. De buitenlandse pers daarentegen bekritiseerde vooral de manier waarop Mustafa Kemal scheidde van zijn vrouw. Volgens de commentatoren was het niet in lijn met het moderne imago van de nieuwe Republiek.

In de officiële geschiedschrijving werd Latife neergezet als te ambitieus en te assertief om haar huwelijk met de grote Mustafa Kemal vol te houden. Zij leefde 50 jaar lang in complete afzondering in Izmir. Dit markeert de derde fase voor Latife: haar leven als respectabele weduwe. Na elke medische behandeling geweigerd te hebben, overleed ze in 1975 aan de gevolgen van kanker.

Verhitte debatten

Zoals gezegd barstten er verhitte discussies los toen het KHG aankondigde dat de persoonlijke documenten van Latife Uşşakî openbaar zouden worden gemaakt. Het persoonlijke materiaal van Latife bestond uit correspondentie – onder meer de scheidingsbrief van Mustafa Kemal – een vijfdelig dagboek, reisverslagen en een novelle. Volgens de adviseur van het archief bevatten de documenten waardevolle informatie over het nabije verleden, die de officiële geschiedenis zelfs zou kunnen veranderen. Een columnist suggereerde dat de persoonlijke documenten niet openbaar gemaakt moesten worden en teruggegeven dienden te worden aan de erfgenamen. Want anders zouden, zoals een andere verslaggever bijdroeg, tegenstanders die documenten kunnen gebruiken om Atatürk te benadelen. Onmiddellijk hierna begon een columnist een campagne tegen het openbaar maken van Latifes nalatenschap. Hij waarschuwde de beleidsmakers vooral voor Islamitische dissidenten die volgens hem deze documenten zouden kunnen manipuleren voor een anti-Kemalistische aanval. Opvallend genoeg dacht een vrouwelijke columniste dat de documenten niet betrouwbaar waren omdat Latife Uşşakî, verlaten door de liefde, waarschijnlijk de waarheid zou hebben verdraaid. Een schrijver van historische romans suggereerde zelfs dat de documenten naar alle waar-

schijnlijkheid door Latife Uşşakî verzonnen informatie zouden bevatten. Ten slotte weerhielden sommige commentatoren zich er niet van om essentialistische opmerkingen te plaatsen. Één van hen beweerde bijvoorbeeld dat Latife een mislukking was geweest als vrouw van Mustafa Kemal: ze had hem geen kind kunnen geven.

Niettemin kwamen de meest teleurstellende reacties van respectabele historici. Zij concludeerden dat Latife geen succesvolle echtgenote was geweest en dat haar documenten niet meer waren dan liefdesbrieven die niets te maken hadden met ‘Geschiedenis.’ Volgens deze historici zouden de archieven van de ministeries van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken en Onderwijs voorrang moeten krijgen. Het hoofd van het THG droeg bij aan dit idee door uiterst nationalistisch te betogen dat het onderzoeken van Latifes liefdesleven tijdverspilling was. Vooral omdat er een teveel aan archiefmateriaal lag te wachten dat bewijs zou bevatten om de Armeense genocide te weerleggen.

Toch waren er ook critici die zich wel sterk maakten voor het openbaar maken van Latifes persoonlijke archief. De documenten zouden de bestaande memoires en biografische werken van de historische periode in kwestie kunnen aanvullen. Zij beweerden dat de documenten ook zeer betekenisvol waren in het begrijpen van de perceptie van een hoogopgeleide vrouw in de periode van modernisering. Een ander ar- >>

Sabiha Gökçen en Mustafa Kemal. Sabiha was de eerste vrouwelijke piloot van Turkije, het vliegveld van Istanbul is naar haar genoemd.

gument van de voorstanders was dat de documenten konden bijdragen aan een menselijker beeld van Atatürk. Evenzo vond een criticus dat diegenen die tegen het openbaar maken waren, fundamentalisten van de Kemalistische religie zijn die Atatürk goddelijke eigenschappen toeschrijven. Diezelfde criticus noemde Turkije het land van de onderdrukte geschiedenis. Een andere criticus sloot zich hierbij aan door te beweren dat geschiedenis als academische discipline gedomineerd werd door de officiële ideologie.

Het THG had echter de toestemming van de erfgenamen nodig om het archief openbaar te kunnen maken. Uiteindelijk, op 2 februari, maakten de erfgenamen aan het THG bekend dat zij bezwaar maakten tegen het openbaar maken van de documenten. Volgens één van de erfgenamen voelden zij zich verplicht om zo te handelen. Hierop kondigde het THG aan dat de documenten voor verdere, onbepaalde tijd niet openbaar gemaakt zouden worden.

Nieuwe geschiedenis

Gedurende de twintigste eeuw werd de geschiedenis van Turkije steeds minder gecentreerd rond de natie. Het werd mogelijk nationale zaken en 'de natie zelf' te onderzoeken zonder een natiendienende invalshoek te gebruiken (met andere woorden: zonder simpelweg nationalistisch te zijn). Bovendien vond er in de jaren zeventig een verschuiving in de discipline van geschiedenis plaats: van het bestuderen van enkel politieke zaken en grote mannen naar het bestuderen van cultuur, beeldvorming en mentaliteit. Langzaam werd duidelijk dat deze nieuwe geschiedenis, of *nouvelle histoire*, aan dezelfde professionele standaard kon beantwoorden als de meer op politiek gerichte, oude visie op geschiedenis. Tevens heeft de *oral history*-aanpak bewezen dat mondelinge bronnen, brieven, dagboeken, biografische en autobiografische verslagen net zo betrouwbaar kunnen zijn als officiële documenten. Bovendien bieden zij de mogelijkheid om ons in te laten met geschiedenis die zich afspeelt tussen de privésfeer van het dagelijkse leven en de publieke sfeer van gebeurtenissen en ervaringen in. Ook

de feministische invalshoek droeg bij aan deze nieuwe vorm van geschiedschrijving, bijvoorbeeld door het leven van vrouwen te belichten en vervolgens gender te gebruiken. Dit laatste concept maakte het noodzakelijk geschiedenis te herkadereën in plaats van vrouwen simpelweg in de gevestigde geschiedenis te plaatsen.

Toen echter de nieuwe geschiedenis in Frankrijk ontstond, in de eerste decennia van de twintigste eeuw, waren Turkse intellectuelen – met name Ziya Gökalp, dé

theoreticus van het Turkse nationalisme – onder de invloed van de voorgaande functionalistische sociologie en het idee van solidarisme. Het gaf de moderniserende elites een algemeen kader waarin het moderniseringsbeleid van het nieuwe regime kon worden gelegitimeerd in relatie tot het concept van de Turkse natie. In feite was het THG een product van deze visie. Hoewel recentelijk de geschiedschrijving in Turkije minder nationalistisch is geworden door een toename van mondelinge bronnen, biografieën en monografieën, heeft vanaf het begin het nationalisme centraal gestaan in diens theorie en aanpak.

Tot slot

Ondanks het feit dat vrouwen op grote schaal gebaat waren bij de hervormingen, zoals de critici al nauwgezet betoogden, emancipeerde het Kemalisme vrouwen slechts. Het bevrijdde hen niet. Beter gezegd, de Kemalistische modernisering verving de traditionele en religieuze patriarchie door een nationalistische. Ik betoog op dit punt dat de specifieke vorm van nationalisme en de patriarchale trekjes van de modernisering in Turkije beschouwd kunnen worden als paternalistisch. Het is dit paternalistische genderregime dat ons ervan weerhoudt inzicht te krijgen in de persoonlijke documenten van Latife Uşşakî. Het argument dat aangedragen werd door één van de commentatoren, dat de persoonlijke documenten Atatürk zouden kunnen schaden, toont dat de mythevorming rond deze leider geen ruimte biedt voor de ervaringen van diegenen die door het nationalistische

Afet Inan, historica en sociologe, ook een geadopteerde dochter van Atatürk.

discours beschouwd werden als 'buitenstaanders'. Zoals uit de argumenten van de commentatoren blijkt, zorgt de manier waarop de officiële geschiedenis doordringt in de geschiedschrijving ervoor dat persoonlijke documenten onbelangrijk worden geacht, behalve als ze het voornaamste historische verhaal ondersteunen. Echter, zoals sommige commentatoren betoogden, kunnen de persoonlijke documenten van Latife Uşşakî – een hoogopgeleide en intellectuele vrouw die niet alleen de uitgebreide modernisering van de natie heeft gezien, maar ook heeft ervaren – bijdragen aan ons begrip van de Turkse modernisering. Desondanks worden, zo blijkt, de persoonlijke documenten van Latife Uşşakî nog niet zo waardevol en welwillend gezien, in tegenstelling tot de persoonlijke documenten van bijvoorbeeld de geadopteerde dochters van Atatürk. Eén van de twee geadopteerde dochters was de eerste vrouwelijke gevechtspiloot van Turkije, de ander was historica en één van de grondleggers van het THG. Algemeen eerbiedigd als heldinnen van het moderne Turkije hebben ze beiden hun memoires gepubliceerd en vertellen ze verhalen over hun ervaringen tijdens de modernisering in verschillende interviews. //

Met dank aan Jeroen van der Laarse, Thomas van Vroonhoven en Thomas van Zijl voor de vertaling.

Pinar Yelsali is AiO aan de Universiteit Leiden. Haar proefschrift gaat over de levensverhalen van echtgenoten van politieke leiders in Turkije.

Literatuur

- // Nezihe Araz, *Mustafa Kemal'le 1000 Gün, Dünya Kitapları. Istanbul, 2005.*
- // Peter Burke, 'Overture: the New History, its Past and its Future', in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing. Cambridge, 1991.*
- // Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World. Den Haag, 1982.*
- // Deniz Kandiyoti, 'Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case', in: *Feminist Studies, 13 (1987) 2.*
- // Joan Scott, 'Women's History', in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing. Cambridge, 1991.*
- // Paul Thompson, *The Voice of the Past, Oral History. Oxford, 1988.*

Het rooms-katholieke huishoudonderwijs in de periode 1919-1968 in Noord Brabant

De vrouwelijke vorming

Vanaf het ontstaan van de eerste kookscholen in de negentiende eeuw tot de Mammoetwet in 1968, heeft het huishoudonderwijs zich gericht op de huishoudelijke en vrouwelijke vorming van jonge meisjes. Ofschoon het vak 'vrouwelijke vorming' niet expliciet op het rooster stond vermeld, domineerde dit impliciet wel in alle vormen van het huishoudonderwijs. In dit artikel wordt het rooms-katholieke huishoudonderwijs in de periode 1919-1968 belicht, gebaseerd op onderzoek in de Brabantse steden Breda, Eindhoven en Tilburg. Deze steden kunnen illustratief genoemd worden voor de manier waarop de huishoudelijke en vrouwelijke vorming op de meeste katholieke huishoudscholen gestalte kreeg.

/ Gerda Godrie-van Gils /

Foto: A. Blox, RHC Eindhoven.

Kookles. Huishoudschool Sint Martha Eindhoven.

Vanaf 1921 maakte het huishoudonderwijs officieel deel uit van het Nederlandse onderwijsbestel. Niettemin heeft dit onderwijs een marginale plaats ingenomen in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis. Temeer opmerkelijk omdat tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw het merendeel van de leerplichtige meisjes huishoudonderwijs volgde. Voor de meeste van hen was dat eindonderwijs omdat het hun ouders ontbrak aan financiële middelen voor een vervolopleiding. Een andere belangrijke reden om naar de huishoudschool te gaan, was het ontbreken van een leercultuur voor meisjes. Volgens de toen geldende opinie was het huishoudonderwijs het meest vanzelfsprekend, omdat meisjes immers toch zouden trouwen en dan was studeren weggegooid geld. Voor jongens lag dit anders omdat zij als toekomstig kostwinner meestal wel een beroepsopleiding kregen.

Historische terugblik

De visie dat huishoudelijke vaardigheden automatisch van moeder op dochter werden overgedragen, maakte rond 1900 plaats voor het idee dat voor het voeren van een economische en gezonde huishouding kennis en kunde noodzakelijk was. Deze nieuwe visie maakte de oprichting van kook- en huishoudscholen mogelijk. De eerste Nederlandse kookschool kwam al in 1887 in Den Haag tot stand. De lessen betroffen voornamelijk kookkunst,

voedingsleer en warenkennis. Een tiental jaren later volgden huishoudscholen met een breder vakkenpakket. Dit huishoudonderwijs is voor een groot deel het initiatief geweest van vrouwen uit de gegoede burgerij waarvoor pioniersters zoals Johanna Naber en Jeltje de Bosch Kemper veel werk hebben verzet. Na de eerste huishoudschool in Amsterdam volgden andere grote steden in Nederland. In het overwegend katholieke Noord-Brabant kwam begin 1900 het rooms-katholieke huishoudonderwijs tot stand.

In de doelstelling van zowel het openbare als het confessionele huishoudonderwijs stond de ontwikkeling van vrouwelijke vorming centraal; dat betekende dat de specifiek vrouwelijke eigenschappen zoals dienstbaarheid, zorg, gehoorzaamheid, zichzelf wegcijferen, en betrokkenheid ruim aan bod kwamen. In de beginperiode was dit onderwijs bestemd voor vrouwen en meisjes uit de gegoede burgerij. Zij moesten kennis hebben van alle huishoudelijke vaardigheden zodat zij later in hun eigen huishouding de dienstbode konden instrueren. Vervolgens kwam er ook huishoudonderwijs voor dienstboden, volksmeisjes, weesmeisjes, arbeidervrouwen, verpleegsters, huisnaaisters en fabrieksmeisjes op gang. In die zin was het huishoudonderwijs niet enkel een sekse- maar

ook een klassenspecifieke opleiding.

De vrouwenbeweging streefde na de eerste emancipatiegolf rond 1900 naar meer onderwijs en arbeid voor meisjes, maar ze was niet onverdeeld positief in het debat over het huishoudonderwijs. Voorstanders vonden het een stap in de goede richting omdat meisjes nu langer onderwijs kregen; tegenstanders vonden dit type onderwijs rolbevestigend omdat het vrouwen geen echte beroepsopleiding bood en zeker geen stimulans tot persoonlijke ontplooiing.

De overheid was van mening dat het huishoudonderwijs moest worden gestimuleerd, zij het om een andere reden dan de vrouwenbeweging. Het huishoudonderwijs zou namelijk kunnen bijdragen aan de verbetering van slechte hygiënische toestanden, zoals die aan het begin van de twintigste eeuw in Nederland bestonden. Door meer kennis van huishouding, voedselbereiding en hygiëne kon de erbarmelijke situatie waarin veel gezinnen leefden, worden bestreden. Ook kerkelijke leiders waren voorstanders van dit type onderwijs. Zij waren de mening toegedaan dat de belangrijkste bestemming van vrouwen zowel in het moederschap als in de zorg voor het gezin lag. De huishoudschool was in hun ogen dus een prima voorbereiding.

>>

Stimulerende factoren

Een aantal factoren stimuleerde de oprichting van nieuwe huishoudscholen. Eén daarvan was de industrialisatie in het begin van de twintigste eeuw. De sociaal-economische situatie in Nederland was in die tijd bepaald zorgelijk te noemen. Dat gold zeker voor Noord-Brabant, waar de opbrengst van de schrale zandgronden gering was en de overwegend agrarische bevolking nauwelijks voldoende bestaansmiddelen bood. De komst van industriële bedrijven was dan ook een welkome aanvulling op de bestaande werkgelegenheid. In het productieproces waren veel laaggeschoolde arbeiders nodig, zowel mannen als vrouwen. Na enige weerstand lieten die zich overhalen om in de fabrieken te gaan werken.

Na een jarenlange schoolstrijd, die in 1917 werd beëindigd met de financiële gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder onderwijs, kwamen ook katholieke scholen in aanmerking voor subsidie. Dit gold echter (nog) niet voor het huishoudonderwijs. Daarom begonnen veel huishoudscholen als industriehuishoudschool. Deze, meestal openbare scholen, waren meer beroepsgericht en kregen wel subsidie. Door de in 1921 ingevoerde Wet op het Nijverheidsonderwijs werd het huishoudonderwijs officieel erkend en verwierf ook recht op overheidssubsidie.

In het overwegend katholieke Noord-Brabant werd het dagelijkse leven, sterk bepaald door het geloof. Wie tot de katholieke zuil behoorde, las een katholieke krant, stemde op een katholieke partij, was lid van een katholieke vakbond, luisterde naar de Katholieke Radio Omroep, stuurde de kinderen naar het katholiek onderwijs, deed de inkopen bij katholieke middenstanders en was lid van een katholieke vereniging. De Nijverheidswet leidde tot de oprichting van meer nieuwe huishoudscholen, meestal op initiatief van de Kerk en met hulp van religieuze congregaties. De kerk wilde invloed uitoefenen op de katholieke vrouwelijke vorming van meisjes, zij moesten immers de gelijke huisvrouwen en moeders worden.

De eerste scholen werden opgericht in de grote steden, Breda, Eindhoven en Tilburg. Daarna breidde het huishoudonderwijs zich snel uit naar kleinere gemeenten. Dat gebeurde bijna overal in samenwerking met de kerk en de religieuze zustercongregaties. Deze congregaties hadden een belangrijk aandeel in de beginperiode omdat zij, soms zelfs belangeloos, ruimte en leerkrachten beschikbaar stelden. De reden hiervoor was dat bijna alle religieuze zustercongregaties de bevordering van onderwijs voor meisjes een belangrijk thema vonden.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was het huishoudonderwijs in de meeste steden nog in opkomst. De schaarste aan voedsel en goederen was een reden om kook- en naailessen te gaan volgen. Centraal in de lessen stond niet alleen de goede, maar vooral ook de zuinige huisvrouw. Bovendien verhoogde deze opleiding de kans op een betrekking als dienstbode of naaister. De gevolgen van de economische depressie, die in 1929 in New York werd ingezet, waren ook in Noord-Brabant merkbaar. De

werkloosheidcijfers stegen begin jaren dertig tot grote hoogte en dat had weer gevolgen voor de koopkracht van vele gezinnen. Het voeren van een zuinige huishouding werd opnieuw een noodzaak omdat de meeste burgers zich met een minimum inkomen in het noodzakelijkste levensonderhoud moesten voorzien. In en na de Tweede Wereldoorlog (1940-1944) konden vrouwen en meisjes op de huishoudscholen lessen volgen in hergebruik van textiel en daarnaast werden er speciale kooklessen gegeven om goedkope en voedzame maaltijden te leren bereiden.

In de naoorlogse jaren ontstond er door de wederopbouw behoefte aan meer arbeiders. Bovendien nam de vraag naar beroepsonderwijs toe als gevolg van een nieuwe industrialisatiegolf. Na het voldoen aan de leerplicht gingen meisjes al op jonge leeftijd in de fabriek werken, waardoor ze nauwelijks vervolgonderwijs kregen. De in 1942 ingevoerde verlenging van de leerplicht tot acht jaar dagonderwijs, had daarom positieve gevolgen voor de ontwikkeling en de groei van het huishoudonderwijs. Hoewel fabriekswerk voor meisjes door de kerk werd afgewezen, ambieerde menig meisje dit werk omdat ze in de fabriek vrij was dan in een betrekking als dienstbode. Om meisjes toch enige huishoudelijke kennis en vaardigheden bij te brengen, bood het bedrijf Philips in Eindhoven de vrouwelijke werkneemster in de fabriek huishoudelijke cursussen aan. De bedrijven Hero en Kwatta te Breda deden dat in samenwerking met het vormingswerk van de Eucharistische Kruistocht in de huishoudschool De Nieuwstraat.

Gezinspolitiek

Een ander belangrijk aspect voor de ontwikkeling van het naoorlogse nijverheidsonderwijs was de gezinspolitiek die de overheid initieerde. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog heerste er bij de autoriteiten een gevoel van ernstige bezorgdheid over de maatschappelijke 'verwildering'. Normen en waarden moesten worden hersteld. 'Gezinsherstel is Volkherstel' propageerde de Katholieke Volks Partij (KVP) waarbij ze steun kreeg van de Partij van de Arbeid (PvdA) en de liberalen (VVD). Vrouwen en meisjes werden gestimuleerd tot werkzaamheden in de zorgsector, in het onderwijs en in huishoudelijke beroepen. De KVP deed zelfs een voorstel tot huishoudelijke dienstplicht voor meisjes, dat echter door de socialistische minister van Sociale Zaken W. Drees werd afgewezen. De kerk steunde de gezinspolitiek van de overheid om een andere reden. Volgens de katholieke visie hoorden ge-

huwde vrouwen thuis in het gezin. Zij moesten zoveel mogelijk worden geweerd in fabrieksarbeid en door deze gezinspolitiek werden ze impliciet naar hun taak als huisvrouw verwezen.

Het huishoudonderwijs was aanvankelijk sterk klassenspecifiek gericht. Het lesprogramma werd in tijdsduur, leermiddelen en kosten aan die verschillende maatschappelijke klassen aangepast. De praktische vrouwelijke vorming kreeg in alle cursussen een belangrijke plaats toebedeeld en ook geestelijk werden meisjes voorbereid op de taak die hen later te wachten stond.

Het (verborgen) leerplan

De belangrijkste doelstelling van het katholieke huishoudonderwijs was de vrouwelijke vorming, die hen moest voorbereiden op hun toekomstige taak als echtgenote en moeder. Vooral in het katholieke deel van Nederland werd het moederschap door velen gezien als de enige levensvervulling van meisjes. Het huishoudonderwijs werd hiervoor het meest geschikt geacht, omdat het zowel gericht was op de deskundige verzorging van de eigen huishouding, als op het uitoefenen van een beroep in de huishoudelijke sector voor diegenen die onverhoopt ongehuwd bleven.

Naast het formele leerplan waarin de vrouwelijke vaardigheden zoals koken, wassen, strijken, naaien, huishoudkunde en kinderverzorging waren opgenomen, werd er in het katholieke huishoudonderwijs ook een verborgen leerplan gehanteerd. Zo was het grondthema van de godsdienstlessen het leren zorgen voor anderen waarbij aan de vrouwelijke vorming en het dienstbaar zijn aan de ander een prominente rol werd toegekend.

Tijdens de godsdienstlessen werd Maria als hemelse moeder tot voorbeeld gesteld. Zo werd vermeld in het lesboek: "Denk er aan dat meisjes ook door God moederlijk zorgend zijn geschapen". Vervolgens benadrukten hoofdstukken als "Maria als model van ons leven" en "Maria als werkvrouw" de vorming van de meisjes. Zo werd bijvoorbeeld door de leerlingen zelf een litanie van Maria opgesteld waarin alle dienende, zorgende en offerende eigenschappen een plaats kregen. Deze onoffi-

Leerlingen van de huishoudschool Sint-Martha Eindhoven.

ciële litanie werd aanbevolen als gebed voor en na de lessen. Ook kregen de leerlingen opdrachten mee als huiswerk, die bij voorkeur als gezinstaak moesten worden opgevat. Op die manier werkten de godsdienstige en vrouwelijke vorming door in het gezin.

Bij de kooklessen werd benadrukt dat de vrouw verantwoordelijk was voor gezonde voeding. De lessen huishoudkunde leerden dat het haar taak was om later echtgenoot en kinderen op tijd van schone kleding te voorzien. Bovendien moest zij er ook voor zorgen dat het huis er schoon en gezellig uitzag als haar echtgenoot vermoeid van het werk thuiskwam. De nadruk lag vooral op het dienstbare thuis of eventueel in een tijdelijke baan buitenshuis.

De vrouwelijke vorming kreeg ook aandacht in de naailessen. De kleding moest vooral zedig zijn, wat betekende: hooggesloten halslijnen en mouwen tot aan de elleboog. Deze, door de bisschop voorgeschreven kledingvoorschriften, waren ook van toepassing voor de kleding die op school werd gedragen zowel voor leerlingen als leraressen.

De algemene vormende lessen waren eveneens gericht op huishoudelijke zaken. Het gezinsbudget kwam in de rekenles aan de orde met onderwerpen zoals de aankoop van voedingsmiddelen, schoonmaakmiddelen, stof berekenen voor kledingstukken evenals het huishoudboekje. In de taallessen werd er geoefend in het schrijven van sollicitatiebrieven, uiteraard voor vrouwelijke beroepen zoals hulp in de huishouding, coupeuse/huisnaaister, gezelschapsjuffrouw, kapster of dienstmeisje. De voornamelijk vrouwelijke religieuze leerkrachten gaven door hun gedrag en leefwijze de godsdienstige vrouwelijke vorming en dienstbaarheid nog een extra accent.

Vanaf de beginperiode werden er tentoonstellingen gehouden om meer belangstelling voor dit type onderwijs te bevorderen. Deze tentoonstellingen benadrukten nog eens het klasse- en seksespecifieke karakter en het belang van vrouwelijke vorming. Zo werd een exhibitie in Eindhoven aangekondigd met de tekst "dat iedereen uit Eindhoven en omgeving zich kan overtuigen van de vaardigheden op huishoudelijk gebied zoals koken, wassen, naaien en verstellen. Er wordt eenvoudige kleding gemaakt, maar ook de fijnste toiletten, die kunnen concurreren met onze luxe kledingmagazijnen. De producten uit de burgerkeuken tonen hoe vrouwen met weinig middelen nog gezonde en degelijke kost te bereiden is". De luxe keuken werd echter aanbevolen als "een speciale attractie voor de heren".

Diversiteit van leerlingen

Het huishoudonderwijs was aanvankelijk bestemd voor meisjes uit de goeude burgerij, vervolgens voor dienstboden en arbeiderskinderen. Echter, in de bloeiperiode van het huishoudonderwijs na de Tweede Wereldoorlog bezochten meisjes uit diverse milieus en om verschillende redenen dit type onderwijs. Hoewel de lagere en middenklasse sterker vertegenwoordigd was, maakten ook dochters van industriële en vrije beroepen deel uit van de leerlingpopulatie.

Zoals eerder opgemerkt, bestond er geen leercultuur voor meisjes. De meeste ouders waren ook financieel niet in staat om hun dochter verder te laten leren. Integendeel, vaak was de arbeid van kinderen in het gezin of bedrijf noodzakelijk voor een minimum gezinsinkomen. Een praktische reden was de afstand tot de school, want het middelbaar- of hoger (beroeps)onderwijs in de stad was bijvoorbeeld voor meisjes van het platteland moeilijk bereikbaar. Uit onderzoek blijkt dat er opvallend weinig meisjes waren die bewust kozen voor een dergelijke opleiding. Degenen die dat wel deden, hadden al jong plannen om coupeuse of verpleegster te worden. Bovendien was het een opleiding die de kortste weg bood om de leerplicht te vervullen en sommige meisjes, maar vooral veel ouders, maakten daar graag gebruik van. Voor de meeste jonge vrouwen was dit type onderwijs geen keuze, maar een vanzelfsprekendheid vanwege de thuissituatie. De heersende opinie over vrouwelijke vorming en bestemming werd jarenlang gedeeld door overheid en kerk. Het is dus niet verwonderlijk dat meisjes in die tijd de gedachte overnamen dat zij op de eerste plaats bestemd waren voor het moederschap en de zorg droegen voor het gezin. Immers, de persoonlijke ontplooiing stond niet op het lesrooster en werd evenmin in het verborgen leerplan gestimuleerd. Hoewel het voor velen destijds een vanzelfsprekende zaak was, waren er ook vrouwen die hun ouders jaren later nog verweten dat zij destijds geen opleiding mochten volgen.

In het zicht van de Mammoetwet kreeg het huishoudonderwijs nog een extra negatieve uitstraling omdat het als restonderwijs werd gestigmatiseerd. Het werd steeds meer gezien als

Waskeuken Huishoudschool St-Martha Eindhoven.

een opleiding voor meisjes die niet intelligent genoeg waren voor hoger onderwijs. Bij de in 1968 ingevoerde Wet op het Voortgezet Onderwijs werd de leerplicht verlengd waardoor vooral meisjes de kans kregen om langer (beroeps)onderwijs te volgen. De verschillende leerwegen die de wet voorstond, hadden tot gevolg dat meisjes massaal kozen voor een theoretische leerweg in het Meer Algemeen Vormend Onderwijs (MAVO). De praktische leerweg, Het Lager Nijverheids Onderwijs (LHNO) bood een minder breed pakket aan huishoudelijke vakken dan het vroegere huishoudonderwijs. Met dit nieuwe type onderwijs werd een andere beroepsoriënterende leerweg ingeslagen, die ook voor jongens toegankelijk was. //

Gerda Godrie-van Gils (1944) is cultuurhistorica en sinds enkele jaren verbonden aan de universiteit van Tilburg als buitenpromovenda. Haar onderzoek betreft de geschiedenis van het rooms-katholieke huishoudonderwijs in Noord-Brabant in de periode 1918 -1968.

Literatuur

- // *Aspecten van het Huishoudonderwijs, Kartogrammen en bijlagen, commissie sociaal plan Provinciaal opbouworgaan. Tilburg, 1958.*
- // **P.Th.F.M. Boekholt en E.P. Booy**, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot aan de huidige tijd. Assen en Maastricht, 1987.*
- // **N. Chodorow**, *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender. Californië, 1978.*
- // **A. van Drenth**, *De zorg om het Philipsmeisje, fabrieksmeisjes in de elektronische industrie in Eindhoven 1900-1960. Zutphen, 1991.*
- // **M. van Essen**, *Opvoeden met een dubbel doel, twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland. Utrecht, 1990.*
- // **J. van Gessel**, *Het nijverheidsonderwijs voor meisjes te Eindhoven gedurende de periode 1940-1960, van lokale ontwikkelingen in dit onderwijs tegen de achtergrond van een veranderd vrouwbeeld. Nijmegen, 1981.*
- // **A. de Knecht-van Eekelen**, 'Kooklessen: rolbevestigend of roldoorbrekend? Een discussie rond 1900', in: *Historica*, 1999, pp. 6-8.
- // **M.E. Leliman-Bosch**, *Geschiedenis van het huishoudonderwijs in Nederland. Rotterdam, 1933.*
- // **P. Kohnstamm**, *Rapport over doelstelling, organisatie, leerstof, methoden en hulpmiddelen, door de commissie tot voorbereiding van goede onderwijsmethoden voor het primaire nijverheidsonderwijs van meisjes. 's-Gravenhage, 1948.*
- // **H. Vossen**, *Huishoudonderwijs als vorm van Gezinspolitiek. Huishoudonderwijs en Mater Amabilischolen tussen 1945-1960 en de voorgeschiedenis. Z.p., 1984.*
- // **Interviews met vrouwen die tussen 1940-1968 huishoudonderwijs volgden, Eindhovens Dagblad.**

Suriname's eerste politica en sociaal activiste

Grace Schneiders-Howard

“Jammer, dat er geen vrouwen in de Koloniale Staten mogen. Ik zou er zeker in zijn! En voor de volksgezondheid mogen spreken!” Dit schreef de Surinaamse Grace Schneiders-Howard in 1930. Uit het citaat blijken haar twee grote passies: politiek en volksgezondheid. Na een wetswijziging in 1936, die vrouwen in Suriname het passief kiesrecht gaf, kreeg Schneiders-Howard haar kans om in de Staten te komen. Bij de volgende verkiezingen in 1938 werd zij inderdaad als eerste en enige vrouw in de Koloniale Staten gekozen. Maar wie in Suriname weet nog wie Grace Schneiders-Howard was? Tegenwoordig kennen nog maar weinig mensen haar naam, laat staan haar werk. Er is een straat in een woonwijk en een school in het district Nickerie naar haar vernoemd en ze is afgebeeld op een postzegel, maar in de meeste geschiedenisboeken wordt ze in een paar regels afgedaan, als ze al genoemd wordt.

/ Rosemarijn Hofte /

Een studie van haar werkzame leven leidt tot de schets van een vrouw die meer voor de Surinaamse samenleving betekent heeft door haar werk in de volksgezondheidszorg dan door haar politieke activiteiten. Lezing van haar brieven en de officiële correspondentie over haar levert een beeld op van een energieke, maar ook controversiële vrouw die tot op zeer hoge leeftijd uiterst betrokken was bij het wel en wee van de koloniale maatschappij. De geschreven bronnen roepen echter ook de nodige vragen op over haar leven en karakter. Aanvullende informatie van familieleden en tijdgenoten biedt aan de ene kant verheldering, maar aan de andere kant maakt het deze vrouw nog mysterieuzer. Het feit dat ze niet graag over haar verleden vertelde, en als ze het wel deed, de neiging had om dingen te verfraaien, vereenvoudigen het werk van de historicus niet. Sommige zaken zijn betrekkelijk eenvoudig na te trekken, maar als dan blijkt dat informatie niet kán kloppen, dan is het heel ingewikkeld om uit te zoeken hoe het in werkelijkheid wel is gegaan. In deze fase van mijn project, waar het leeuwendeel van het bronnenonderzoek in Suriname, Nederland en de Verenigde Staten gedaan is, probeer ik tegenstrijdigheden en raadsels te ontwarren, vooral door het gebruik van orale bronnen.

De centrale vragen in dit artikel zijn: wie was Grace Schneiders-Howard en hoe is zo'n bekende persoonlijkheid die zo lang, zo nadrukkelijk aanwezig was in de samenleving op een dergelijke manier in de vergetelheid geraakt. Schneiders-Howard was een zelfverklaarde sociaal-democrate, maar zeker geen revolutionaire. Ze was de blanke dochter uit een gezin uit de hogere stand en een groot voorstander van het Nederlandse koloniale bestuur en een open-

lijk tegenstander van de opkomst van Creoolse ambtenaren, politiemensen of militaire officieren. Als politica slaagde ze er niet in een stabiele, loyale achterban te vormen. Studie van Schneiders-Howards leven toont dat politiek en sociaal actieve vrouwen in de eerste helft van de 20^e eeuw niet noodzakelijkerwijs feministes waren. Schneiders-Howard sprak of schreef niet over onderwerpen als vrouwenrechten. Haar eigen leven en loopbaan weken echter radicaal af van dat van andere blanke vrouwen in de kolonie en ze doorbrak menig taboe. Maar ze was geen bron van inspiratie voor andere vrouwen in de kolonie en ze probeerde dat waarschijnlijk ook niet te zijn. In haar leven en werk lijken etniciteit en klasse een grotere rol gespeeld te hebben dan gender. Zoals zal blijken in deze bijdrage, speelde dat laatste aspect wel degelijk een rol in de wijze waarop sommige mannen haar bejegenden.

Misschien kunnen het ontbreken van een politiek erfenis en het feit dat Grace Schneiders-Howard geen rolmodel voor de tweede feministische golf was, verklaren waarom zij door zo weinig mensen herinnerd wordt en zij zo bescheiden figureert in de Surinaamse geschiedenisboeken.

Grace Howard en het Suriname van rond de eeuwwisseling

Toen Grace Ruth Howard in 1869 in Suriname werd geboren, wachtte de plantagekolonie een onzekere toekomst. Zes jaar eerder, in 1863, was de slavernij eindelijk afgeschaft. Grace's vader was één van de planters die voor de proef stond om de zaken zonder slaven voort te zetten. Ondanks deze onzekerheid had Grace, enig kind van de aristocratische Alfred Howard en de uit een oud plantersgeslacht afkomstige joodse Helena van Embden, naar eigen zeggen een fantastische jeugd. Zo vertelde ze aan journalist Johan van de Walle dat zij “als een konin-

ginnetje met een grote koets naar school werd gebracht”. Wat ze er niet bij zei, was dat haar ouders binnen twee jaar na haar geboorte waren gescheiden.

Grace Howard vertrok naar Nederland om naar de middelbare school te gaan (de eerste middelbare school in Suriname werd pas in 1950 opgericht). Aan Van de Walle vertelde ze over haar gymnasiumtijd in Den Haag, maar de eerste vrouwelijke leerling aan het Haagse Gemeentelijke Gymnasium werd pas in 1897 toegelaten. Dit is een voorbeeld van een discrepantie tussen wat Schneiders-Howard vertelde en de historische werkelijkheid; naar de reden voor deze verfraaiing van haar opvoeding kan men slechts gissen. Haar plan om arts te worden werd door haar ouders tegengehouden. Officieel omdat zij dat geen passend beroep voor een vrouw vonden, maar andere zaken hebben waarschijnlijk een grotere rol gespeeld, want Howards plantagezaken liepen beroerd en hij

Grace Schneiders-Howard.

was aan lager wal geraakt, terwijl Grace's moeder onder psychiatrische behandeling in Nederland stond. In Den Haag werd Grace politiek actief en woonde ze bijeenkomsten bij van de Socialistische (later Sociaal-Democratische) Arbeiderspartij.

Ondanks haar achtergrond koos ze geen partner uit de Nederlandse of Surinaamse elite, maar trouwde ze in 1893 in Dover met Wilhelm Schneider, een stalhouder uit Aken. In 1902 ging zij samen met haar gezin, er waren inmiddels drie kinderen, later zou er nog een vierde volgen, terug naar Suriname. Na een afwezigheid van ongeveer twintig jaar keerde Grace Schneiders-Howard terug naar een totaal veranderde kolonie. Er woonden en werkten nu tienduizenden immigranten uit Brits-Indië en Java op de overgebleven plantages. Het merendeel van deze Aziaten vestigde zich permanent in Suriname.

Al snel maakt Schneiders-Howard plannen om sociaal actief te worden in de kolonie, maar niet zoals zoveel blanke vrouwen in liefdadigheidsorganisaties. Ze was beneden haar stand getrouwd en haar deelname in zulke verenigingen zou de sociale of professionele status van haar echtgenoot niet verhogen, vaak de belangrijkste reden waarom 'dames' aan liefdadigheid deden. Schneiders-Howard koos onbekend vaarwater en probeerde een "missionaire" te worden die gevangenen zou opzoeken. De autoriteiten vonden dit onnodig en waren bang dat haar bezoeken de rust in de gevangenis zouden verstoren. Bovendien schreef de procureur-generaal dat een "geëxalteerde persoonlijkheid als mevrouw Schneiders" geen ideale kandidate was voor zo'n baan. Niet veel later werd ze een "los" werknemer bij de ervenschoonmaak en in 1913 werd ze een aannemer van de vuilnisdienst. Enige jaren later was ze verantwoordelijk voor de begravenissen van "minvermogenen".

Schneiders-Howard moet al tamelijk bekend zijn geweest in de hoofdstad, maar ze trad definitief op de voorgrond als de oprichtster van een drijvende kracht achter de Brits-Indische immigrantenvereniging, Ikhtiyar aur Hakh (Vrijheid en Recht). Er bestond al een vereniging voor deze groep die onder leiding stond van de invloedrijke tolk Sital Persad, die zeer goede connecties met het gouvernement had. Sital Persad was echter niet bij iedereen even geliefd en daarom werd in 1911 het concurrerende Vrijheid en Recht opgericht. Een jaar later beschuldigde Schneiders-Howard Sital Persad van fraude, daarmee de rivaliteit tussen de organisaties op de spits drijvend. Sital Persad daagde haar wegens smaad voor de rechter en ze werd tot een gevangenisstraf veroordeeld, omdat ze de leiders van een rivaliserende organisatie van fraude had beschuldigd. Ofschoon dit voorval grote invloed had op haar leven en reputatie, biedt dit forum niet genoeg ruimte om deze episode nader te bespreken. Ik richt liever de aandacht op de periode 1912-1940 toen Schneiders-Howard actief was in de volksgezondheidszorg. Ondanks haar latere politieke loopbaan, is het belang van Grace Schneiders-Howard meer gebaseerd op haar werk in de gezondheidszorg dan op haar daden als Surina-

Collectie mw. R. v.d. Voet-Schneiders

Medewerkers van de Rockefeller Foundation. Grace Schneiders-Howard staat in het midden (met trophenhelm).

me's eerste politica, ook al wordt ze herinnerd, als men überhaupt nog weet wie zij was, vanwege haar politieke rol.

De Rockefeller Foundation en Grace Schneiders-Howard

De migratie van bevolkingsgroepen naar een nieuw land met een ander ziektemilieue bracht ook een groter risico op aandoeningen met zich mee. Bovendien moesten de Aziatische immigranten in Suriname ook aan een nieuw leven, eetpatroon en werkritme wennen. Het is dan ook niet verrassend dat de plantagebewoners leden aan verschillende ziektes. De meeste

die de ziekte overal ter wereld probeerde te bestrijden.

Om een idee te geven over de grootschaligheid van dit programma dat in 1915 begon: er werden 72.000 pamfletten in vijf talen verspreid over de gevolgen, oorzaak en preventie van de mijnwormziekte. In 1917 bleek dat van de meer dan 13.000 onderzochte personen 91,5% aan de ziekte leed. Het aanvankelijke optimisme van de Foundation maakte echter al snel plaats voor frustratie over wat zij zagen als het gebrek aan medewerking van plantagewerkers – vooral de Javanen waren bang, ook omdat ze dachten dat de blanken hen met geheime brouwsels zouden bekeren – de meeste planters

Misschien kunnen het ontbreken van een politiek erfenis en het feit dat Grace Schneiders-Howard geen rolmodel voor de tweede feministische golf was, verklaren waarom zij zo bescheiden figureert in de Surinaamse geschiedenisboeken.

mensen op de landbouwondernemingen leden aan malaria en mijnwormziekte, twee niet-fatale, maar wel belastende ziektes. Mijnwormziekte of ankylostomiasis wordt veroorzaakt door darmrondwormen en mogelijke verschijnselen zijn koorts, bloedarmoede, ijzertekort en darmbloedingen. Deze ziekte veroorzaakte verzuim, problemen met het vervullen van de opgelegde taken en dit mondde dan weer uit in lagere lonen. Minder geld betekende minder voedsel en zo kwam men in een vicieuze cirkel terecht. Hoewel zowel planters als arbeiders het gevaar van mijnwormziekte niet zagen, was het de enige ziekte die tot een grootscheepse uitroeiingscampagne leidde in Suriname. Deze campagne werd georganiseerd en gefinancierd door de Amerikaanse Rockefeller Foundation,

en veel koloniale autoriteiten. De minister van koloniën weigerde financiële steun met het argument dat de Rockefeller Foundation rijk genoeg was om het programma zelf draaiende te houden.

Deskundigen waren het er over eens dat alleen een verbetering van de hygiëne tot blijvende resultaten zou leiden. Maar ondanks druk van de Rockefeller Foundation lukte het niet om wettelijke maatregelen op dit terrein in te voeren; de geneeskundig inspecteur vond het ridicul om latrines te laten bouwen, omdat het bekend was dat Javanen, Brits-Indiërs en Creolen "vies en onhygiënisch" waren. De Foundation gaf er in 1923 de brui aan wegens het gebrek aan Surinaamse medewerking en dankbaarheid.

>>

Grace Schneiders-Howard was waarschijnlijk de grootste en meest luidruchtige supporter van de Rockefeller Foundation en het beleid om latrines te bouwen. Gezien haar ervaringen en interesses is het niet verbazingwekkend dat zij het werk van de Foundation volop steunde. Al in 1914 beklagde ze zich in een brief van tien kantjes aan de minister van koloniën over de onhygiënische omstandigheden in Paramaribo. Volgens de Foundation was “haar enthousiasme prachtig, maar helaas niet aanstekelijk”. Ze bleef tevergeefs lobbyen in Den Haag en Paramaribo voor de terugkeer van de Foundation, geld om hygiënebeleid te implementeren en meer personeel aan te trekken.

Eerst werd Schneiders-Howard tijdelijk opzichter bij de mijnwormbestrijding en in 1923 volgde haar promotie tot tijdelijk sanitair inspecteur. Nog een jaar later werd ze benoemd tot hoofdinspecteur. Zij werd in 1930 ontslagen wegens “laster en kwaadsprekerij” over haar superieuren en andere gezagsdragers. Tegelijkertijd brokkelde de steun voor volksgezondheid af vanwege bezuinigingen en de benoeming van een nieuwe geneeskundig inspecteur die geen prioriteit schonk aan dit onderwerp. Binnen een paar maanden was het latrine-systeem verwaarloosd en de stad werd weer even vies als vroeger. In 1933 werd Schneiders-Howard herbenoemd, ook om haar politieke activiteiten “in voor het land nuttige banen te leiden”. In 1937 ging Schneiders-Howard met pensioen; eigenlijk was ze weer ontslagen vanwege insubordinatie, maar uiteindelijk verleen-de de overheid haar eervol ontslag.

Schneiders-Howard was verantwoordelijk voor de hygiëne in de stad, maar ook voor de omliggende plantages en vestigingsplaatsen. In haar brieven weerlegt ze de gedachte dat de Javanen niet wilden luisteren naar de blanken. Enthousiast beschrijft ze de latrines en waterputten die door Javanen waren gebouwd. Volgens een hoge ambtenaar was Schneiders-Howard een gedreven en harde werker, die leiding gaf aan twintig personen, en langs percelen fietste en wandelde in de tropische temperaturen. Vlak voor haar pensioen, werkte ze op 68-jarige leeftijd tien uur en inspecteerde ze 150 percelen per dag.

De politieke loopbaan van Grace Schneiders-Howard

De politieke belangstelling van Schneiders-Howard was al aanwezig toen ze nog in Nederland woonde. In haar brieven presenteert ze zichzelf als een sociaal-democrate, een fervent anti-communiste en later als sterk anti-Nazi. Ze was echter geen analytica die de contemporaine politieke ontwikkelingen aan een nadere beschouwing onderwierp. Zo beschreef ze uitvoerig de sociale onrust in Paramaribo in de jaren dertig, maar ze ging niet in op de oorzaken van de protesten: de ellendige economische situatie en de werkloosheid. De grootste onrust ontstond door de komst van de linkse activist Anton de Kom naar Paramaribo in januari 1933. Deze Surinaamse Creool, schrijver van het klassieke boek *Wij slaven van Suriname*, wist aanhang te verwerven onder alle bevolkingsgroepen. De

autoriteiten (en ook Schneiders-Howard) bekeken zijn activiteiten met argusogen. Binnen een maand werd De Kom gearresteerd en tijdens een poging van zijn volgelingen om hem te bevrijden vielen er twee doden toen het leger op de menigte begon te schieten. De Kom werd naar Nederland teruggescheept en dat haalde de angel uit het activisme. Schneiders-Howard karakteriseerde De Koms belangrijkste volgelingen als “schobbejakken” en “oplichters” en “die arme stomme” massa die De Kom steunde als naïef. Ze was duidelijk geen deel van een nationalistische of radicaal politieke beweging; ze wenste geen veranderingen in de koloniale verhoudingen.

Schneiders-Howard was geen aanhanger van de vrouwenbeweging en ook geen voorvechter van het vrouwenkiesrecht, maar ze profiteerde hier wel van: in 1938, bij de eerste verkiezing waar vrouwen kandidaat mochten staan, werd Schneiders-Howard, zoals ze voorspeld had, in de Koloniale Staten gekozen. Haar verkiezing was opmerkelijk omdat haar natuurlijke electorale basis, Aziatische boeren, arbeiders en vrouwen, geen kiesrecht hadden. Zij diende slechts één termijn. Ze was ook verkiesbaar in 1942, 1943 en 1946 maar haalde nooit meer genoeg stemmen om herkozen te worden.

Politiek in een kleine kolonie als Suriname was vaak persoonlijk, maar Schneiders-Howards stijl was nog persoonlijker dan die van haar mannelijke collega's. Politieke partijen en programma's bestonden niet; kandidaten werden in krantenadvertenties gesteund door los georganiseerde groepen kiezers. Politieke conflicten werden bijna onvermijdelijk persoonlijk van aard. In haar bijdragen verwees Schneiders-Howard dikwijls naar individuele gevallen. Haar toespraken waren gedetailleerd en ze nam het duidelijk op voor de werkende armen. Haar grootste zorgen betroffen lonen en de kosten van levensonderhoud, de kleine landbouw, arbeidsomstandigheden, wegenonderhoud, en natuurlijk de Rockefeller Foundation en de volksgezondheid.

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het politieke landschap door de eis om de kolonie autonoom te laten worden en Schneiders-Howards rol was snel uitgespeeld. Haar poging

om deel te nemen aan de Ronde Tafel Conferentie over de toekomst van de Nederlandse koloniën, als vertegenwoordiger van de Inheemsen, faalde. Ze was toen 80 jaar oud. Ze verdween langzaam uit het publieke leven. Grace Schneiders-Howard overleed op 4 februari 1968 in Paramaribo. De kranten besteedden nauwelijks aandacht aan haar overlijden. Pas in 1963 was er weer een vrouw in een Surinaams vertegenwoordigend lichaam gekozen.

Meningen over Grace Schneiders-Howard

Grace Schneiders-Howard was een zeer aanwezig persoon in Paramaribo in de eerste helft van de twintigste eeuw. Onomstreden was ze echter niet. Sommige gouverneurs en hoge ambtenaren vertrouwden haar volledig, terwijl anderen openlijk haar geestelijke stabiliteit in twijfel trokken. Ze was het onderwerp van verschillende brieven van gouverneurs aan ministers van koloniën. In 1937 werd ze door een ambtenaar geprezen vanwege haar “uitstekende werk”, “enthousiasme” en “fysiek”. Eerder karakteriseerde een Nederlandse arts haar als “soms wat woordenrijk”, maar een “volijverige en betrouwbare vrouw”. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd deze betrouwbaarheid op hoge prijs gesteld door de procureur-generaal: Schneiders-Howard was zijn belangrijkste bron van informatie over de toestand in Paramaribo. Zo schreef hij aan de gouverneur “Men moge over haar denken hoe men wil, maar zij is van alles uitstekend op de hoogte”.

Anderen dachten inderdaad heel anders over haar. Volgens minister Idenburg, die vroeger gouverneur van Suriname was geweest, was Schneiders-Howard “niet wel bij haar verstand”. Dit oordeel zal deels gevormd zijn door een lange brief van de gouverneur aan Idenburg uit 1910 waarin hij vaststelt dat ze “de gewoonte heeft (reeds sedert jaren) om links en rechts de meest zonderlinge en verwarde brieven te schrijven”. Ze was de beschermster van Brits-Indische contractanten en Franse deportees, vluchtelingen uit de strafkampen in buurkolonie Frans Guyana. Vilein voegde hij er aan toe dat Schneiders-Howard was getrouwd, haar

KIEZERS!

Voor de Staten hebben wij Candidaten nodig, waaraan wij wat aanhebben. Bevelen wij U

Mevr. Schneiders-Howard

aan dan is dit een gevolg van het feit, dat wij weten wat wij aan haar hebben.

Stemt daarom op **W o e n s d a g 23 M a a r t 1938**, niet anders dan op **Mevr. Schneiders-Howard**.

Het Comité van Ernstige Kiezers.

Kiezersoproep in *De West*, 21 maart 1938.

De activist Anton de Kom, schrijver van het klassieke boek *Wij slaven van Suriname*.

man lag ernstig ziek in het hospitaal, maar samenwoonde met een vluchteling met wie ze een kind had. De gouverneur op zijn beurt zou beïnvloed geweest kunnen zijn door een politierapport waarin stond dat “Schneiders, in het bezit van eene verdachte reputatie, zoals vermoedelijk geen tweede vrouw in deze kolonie geniet, [... tracht], met grenzenloze onbeschaamdheid [...] invloed te krijgen op de hoogst geplaatste ambtenaren”. Toen de gevangene Schneiders-Howard in 1912 probeerde gratie te krijgen, adviseerde de geneeskundig inspecteur op basis van een vluchtige observatie deze niet te verlenen op grond van haar “in verschillende opzichten psychisch abnormaal zijn”, deze toestand achtte hij permanent. In deze negatieve opinies treedt het genderspect op de voorgrond: de schrijvers vinden Schneiders-Howard geen ‘goede vrouw’ en ze wordt gekarakteriseerd als schaamteloos, immoreel en verward.

De tijd veranderde de opinie van haar tegenstanders niet. In 1930 schreef de gouverneur van een “zeer geëxalteerde vrouw” die claimde dat ze regelmatig brieven schreef aan hoge ambtenaren en parlementariërs in Nederland. De gouverneur trok dit in twijfel, maar Schneiders-Howard stond inderdaad in contact met Haagse autoriteiten en Tweede-Kamerleden.

De indruk die oprijst uit haar meer dan honderd brieven die bewaard zijn gebleven – ze schijnt ook veel anonieme brieven te hebben geschreven – is van een vrouw die gepassioneerd volksgezondheid en hygiëne, haar rol daarin en de belangen van Aziatische boeren bepleit. Ze is uiterst vijandig ten opzichte van de joodse, Chinese en Creoolse bevolkingsgroepen en bepaalde personen, sommige gouverneurs en haar direct leidinggevenden inclusief. Geruchten over bijvoorbeeld buitenechtelijke escapades of nationaal-socialistische ge-

voelens van haar superieuren worden veelvuldig vermeld. Sommige van deze brieven werden openbaar gemaakt en vormden de aanleiding voor haar ontslag in 1930. Schneiders-Howard “hield” van mensen of ze verachtte ze, enige nuance in haar beoordelingen is moeilijk de ontdekken. Zoals er geen midden was tussen erkenning of verachting voor haar, schijnt er ook bij Schneiders-Howard geen ruimte te zijn voor een neutraal oordeel.

Schneiders-Howard stelde dat ze schreef zoals ze sprak. Ze was niet bang om haar mening te geven, haar brieven wemelen ook van de insinuaties, zonder dat duidelijk wordt wat nu de kern van het probleem is. Het vaak rommelige werk maakte dan ook een wat naïeve indruk. Haar brieven zijn waarschijnlijk een belangrijke oorzaak van haar problemen met de autoriteiten en leidden tweemaal tot haar ontslag.

Conclusie

Uiteindelijk was Grace Schneiders-Howard een vrouw aan de rand van de koloniale maatschappij, ondanks haar inspanningen voor de volksgezondheid en haar positie als gekozen Statenlid, hoewel ze het zelf met deze kwalificatie ongetwijfeld oneens zou zijn geweest. Ze beroemde zich op haar aristocratische achtergrond en opvoeding en beschouwde zichzelf als de best ingevoerde persoon in de kolonie die hoge ambtenaren, parlementariërs en zelfs de minister van koloniën informeerde over de “ware” gebeurtenissen in Suriname. Haar afkomst lijkt een tweesnijdend zwaard geweest te zijn. Aan de ene kant verschaftte het haar toegang tot de elite en haar sociale privilege beschermde haar in haar activiteiten voor immigranten en armen, maar het was ook een obstakel in haar pogingen om een echte band met de massa te smeden. Haar positie was nog ingewikkelder doordat ze beneden haar stand was getrouwd en moest werken voor haar geld.

Natuurlijk had de marginale positie van Grace Schneiders-Howard deels te maken met het simpele feit dat zij een vrouw was die optrad in de publieke, mannelijke, arena. In de

koloniale Surinaamse maatschappij was de rol van blanke vrouwen beperkt tot het huishouden en liefdadigheidsinstellingen. Schneiders-Howard doorbrak conventies, maar scheen weinig belangstelling te hebben gehad om andere vrouwen in haar strijd te betrekken. Ze was een zelfverkozen eenzame pionier.

Grace Schneiders-Howard mag af en toe kwaadaardig zijn geweest in haar roddels en beschuldigingen, maar haar tegenstanders waren niet veel beter door haar geestelijk evenwicht en haar waarden ter discussie te stellen. Gender speelt hier een rol. Als de gouverneur aan de minister schrijft over haar buitenechtelijke relatie met een vluchteling dan is het evident dat hij haar zedelijk gedrag aanvalt. Verschillende mannen noemden haar “geëxalteerd” – vrouwen hadden daar, volgens mannen, meer last van dan mannen – of geestelijk instabiel. Haar brieven laten echter weinig twijfel over haar neiging tot dramatiseren.

De tragedie van Grace Schneiders-Howard is dat ondanks haar enthousiasme, energieke optreden en toewijding ze te veel een *outsider* was en bleef om een loyale achterban op te bouwen die haar had kunnen steunen in de verwezenlijking van haar idealen. Ze was intuïtief, maar geen theoretica, schrijfster, goed organisator of begenadigd spreekster en ze liet geen politieke erfenis na. Hoewel haar werk in de gezondheidszorg succesvoller was, was haar ongedurigheid en soms roekeloosheid zowel een stimulans als een obstakel voor de volksgezondheidszorg in Suriname. //

Rosemarijn Hofte is hoofd Collecties van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde in Leiden. Momenteel werkt zij aan een studie over Grace Schneiders-Howard en een geschiedenis van Suriname in de twintigste eeuw.

Literatuur

- // H. Baron van Asbeck, ‘Rockefeller’s bestrijding van de mijnwormziekte in Suriname’, in: *West-Indische Gids*, 1/2 (1919-20) pp. 506.
- // P.C. Flu, *Verslag van een studiereis naar Suriname (Nederlandsch Guyana) Sept. 1927-Dec. 1927 en beschouwingen dienaangaande*. Utrecht, [1928].
- // R. Hoefte, *In Place of Slavery: A Social History of British Indian and Javanese Laborers in Suriname*. Gainesville, 1998.
- // P.H.J. Lampe, *Suriname: Sociaal-hygiënische beschouwingen*. Amsterdam, 1927.
- // B. Scholtens, *Opkomende arbeidersbeweging in Suriname: Doedel, Liesdek, De Sanders, De Kom en de werklozenonrust 1931-1933*. Nijmegen, 1986.
- // T. Tjoa, ‘The Political Participation of Women in Suriname from a Herstorical Perspective’, in: *Journal of Social Sciences/Tijdschrift voor Maatschappijwetenschappen*, 2/2 (1995) pp. 27-39.
- // J. van de Walle, *Een oog boven Paramaribo*. Amsterdam, 1975.

Famke en het Nieuw-Feminsme

De kruistocht van een gewone huismoeder

Wanneer de eerste feministische golf ten einde loopt en de emancipatiebeweging haar belangrijkste strijdpunten heeft verwezenlijkt, overheerst aanvankelijk een stemming van overwinning. Maar onder een deel van de vrouwelijke bevolking tekenden zich ook tendensen af van ontevredenheid over de nieuwe situatie. Het beloofde paradijs bleek niet zo ideaal als te zijn voorgesteld; ambities voor het onderwijs en de arbeidsmarkt waren in de praktijk moeilijk in te passen in het leven van veel vrouwen. Bij sommige van hen leidde dit tot onzekerheid over hun rol en identiteit, en het verlangen kwam op de klok terug te draaien; terug naar de traditionele situatie. Eén vrouw in het bijzonder wierp zich op als spreekbuis van deze vrouwen en begon daarmee aan een lange strijd voor het behoud van de 'ware vrouwelijkheid'.

/ Laetitia Guchelaar /

Vanaf 1917 schreef Famke, pseudoniem voor Alida Christina Veen-Brons (1878-1955), maandelijks een column over haar dagelijkse besomeringen en huiselijke voorvalletjes in het blad *Morks magazijn* (1910-1942). Een populair opinieblad met veel aandacht voor letteren en kunst dat een apart supplement voerde voor vrouwen, getiteld *Zij*. Dit baantje als columnist kreeg ze nadat ze in een brief aan de redactie gepeperde kritiek had geleverd op het beeld dat het blad gaf van de hedendaagse vrouw: té perfect en totaal onrealistisch volgens haar.

In de columns verzet ze zich tegen het nieuwe ideaalbeeld van de moderne vrouw. Zelf

presenteert ze zich nadrukkelijk als een gewone, eenvoudige huisvrouw die haar best doet, maar soms ook wel eens een steek laat vallen of met het verkeerde been uit bed is gestapt. Haar pseudoniem 'Famke' (oer-Hollands, tevens het Friese woord voor 'meisje' en hier ook de typeering voor dé (gewone) vrouw) en de gebeurtenissen die ze beschrijft dienen beiden dit doel. Daarnaast maakt ze opvallend gebruik van het persoonlijke voornaamwoord 'wij', waarmee ze laat zien zich met haar lezeressen vereenzelvigd te voelen. Zo probeert ze op subtiele wijze hun sympathie te wekken.

Met haar presentatie als eenvoudige en traditionele huismoeder neemt ze impliciet standpunt in tegen de leidsters van de vrouwenbeweging, zoals Anna Polak, haar toekomstige aartsvijandin Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck en de journaliste Emmy J. Belinfante. Later zal deze kritiek op de feministes expliciet worden en steeds feller van toon. In haar columns laat zij nog slechts doorschemeren dat zij de feministes niet geschikt acht als stem van de Nederlandse vrouw.

Zijzelf, deel uitmakend van de doelgroep, en één van de massa, weet waar vrouwen behoefte aan hebben en wat ze willen. In principe steunt zij de vrouwenbeweging; de positie van de vrouw moet nodig veranderen. Maar vaak is ze het niet eens met de specifieke doelstellingen en denkbeelden van de feministes die in de beweging het voortouw nemen. Dit heeft alles te maken met haar visie op de vrouw en vrouwelijkheid.

Famkes opvattingen daarover passen in het traditionele genderbeeld dat in die periode nog steeds overheersend was. Dit genderbeeld was ontstaan tijdens het industrialisatieproces in de achttiende eeuw, ter rechtvaardiging van de relatief nadelige positie van vrouwen in het nieuwe rollenpatroon. Vrouwen verloren namelijk veel aan vrijheid en zelfstandigheid in deze pe-

riode. De nieuwe ideologie bestond uit een concepttheorie van tegenovergestelde geslachtskarakters op basis waarvan man en vrouw elk een eigen plaats en taak in de samenleving kregen toebedeeld. De legitimering van deze ontwikkeling lag in de opvatting dat de nieuwe machtsverhoudingen en taakverdelingen in de maatschappij een natuurlijk gevolg waren van het verschil tussen man en vrouw. Op het verschil tussen man en vrouw (het *wezenlijke* verschil) lag in deze genderideologie namelijk de nadruk. Man en vrouw waren tegenpolen, of beter gezegd, de man was de neutrale entiteit waarvan de vrouw in alles het tegenovergestelde, het andere was. Een complex van contrasterende psychologische, fysische en sociale eigenschappen vormden samen de complementerende mannelijkheid en vrouwelijkheid, als een westerse variatie op Yin en Yang, het volledige ideaal van de 'Mensheid'.

Het beginpunt van deze theorie was de gedachte over de rol die beide geslachten zouden hebben tijdens de voortplanting. Omdat de vrouw fysiek een groter aandeel hierin zou hebben, werd zij de basis voor het familie- en gezinsleven. De man, de beschermer, werd op zijn beurt de verbinding naar de buitenwereld, het openbare leven en de families onderling: de man was het fundament van de staat.

De nadruk op de natuurlijkheid van deze genderopvattingen is tekenend voor de algemeen aanvaardde gedachte dat het traditionele rollenpatroon een universele en eeuwige waarde had: het is nooit anders geweest en zal of mag ook nooit veranderen. Vrouwen zelf waren net zo doordrenkt van dit beeld als mannen. Tijdens de eerste feministische golf werd dit beeld nauwelijks ter discussie gesteld. Veel vrouwen riepen juist op om behoud van de oude vertrouwde rollenverdeling. En één van die vrouwen was Famke.

Huishoudelijke brieven

Vóór haar huwelijk was Famke het toonbeeld van de geëmancipeerde vrouw. Ze volgde cursussen in boekhouden en handelsrekenen en kreeg daarna een belangrijke baan in het bedrijf van haar vader. In haar vrije tijd interesseerde ze zich voor literatuur en schreef ze proza en poëzie. Nadat ze getrouwd was, bandte ze al deze activiteiten uit haar leven. Haar nieuwe verantwoordelijkheden voor het gezin en de huishouding slokten al haar tijd op. Wel miste ze haar oude interesses en haar frustraties hierover zijn soms merkbaar in haar columns, of 'huishoudelijke brieven' zoals zij ze zelf noem-

Alida Christina Veen-Brons, alias Famke (1878-1955).

de. Naarmate ze langer voor *Morks magazijn* schreef, klonk steeds vaker haar schuldbevuste verzuchting dat ze toch wel graag wat meer tijd voor zichzelf zou willen hebben om een vergadering of lezing bij te wonen of gewoon eens ongestoord de krant te kunnen doorbladeren.

Toch blijft de verheerlijking van het huiselijke leven in haar brieven overheersen. Ze dwingt zichzelf gelukkig te zijn met wat ze heeft en voelt zich een slechte moeder als ze toegeeft aan haar verlangen om eens een avondje uit te gaan. "Als wij onze plichten je-

Famkes opvattingen over vrouwelijkheid passen in het traditionele genderbeeld dat in die periode nog steeds overheersend was.

gens de kinderen vervullen is er toch eigenlijk geen sprake van opoffering, vind je wel?" In veel van haar brieven schrijft ze trots over haar dagelijkse bezigheden in het huishouden, de jaarlijkse 'Grote Schoonmaak' die ze als een feestmaand ervaart, de kleine dingetjes die ze (onopgemerkt) voor man en kinderen doet, enzovoort. De huiskamer zelf noemt Famke de 'Heilige Graal' van het gezinsleven of 'het altaar van huiselijke gezelligheid'.

Warmte en gezelligheid: de 'ware' vrouw en moeder stelt er een eer in een welkome en veilige sfeer voor man en kinderen te bieden. Dit beeld van de vrouw, dat Famke presenteert én representeert in haar brieven, is typerend voor de toen overheersende genderopvattingen. De nadruk op de eenvoudige, gewone huisvrouw en moeder die haar geluk vindt in de kleine dingen, in het zorgen voor haar man en kinderen, staat daarin centraal.

Het Nieuw-Feminisme

In 1927 stopte Famke met het schrijven van haar huishoudelijke brieven voor *Morks magazijn*. De bestseller *De Opstandigen* van Jo van Ammers-Küller was voor Famke aanleiding om een nieuwe uitdaging aan te gaan. In deze damesroman volgen we drie generaties vrouwen uit één familie. In het laatste deel beschrijft Van Ammers-Küller de emancipatie van de vrouw als volledig mislukt. De verschillende vrouwelijke personages in dit deel zijn een belichaming van deze opvatting: elk van hen zal op den duur aan den lijve ontdekken dat intellectuele ontwikkeling en een glansrijke carrière geen geluk brengen. Alleen met de vrouwen die hun zucht naar zelfontplooiing laten varen en kiezen voor het huwelijk en het gezinsleven, loopt het aan het eind van de trilogie goed af.

Famke twijfelt geen moment aan de juistheid

van het beeld dat Van Ammers-Küller oproept; volgens haar bevindt het gezinsleven zich in een maatschappelijke crisis. Hoewel zij in eerste instantie niet als Van Ammers-Küller de vrouwenbeweging de schuld in de schoenen wil schuiven, vindt zij wel dat de feministes ernstige fouten hebben gemaakt.

Wat zij de beweging verwijt is dat moderne vrouwen niet begeleid werden bij het ontdekken van hun nieuwe vrijheden. De moderne vrouw deed haar intrede in het openbare leven (naast de man), maar dat niet alleen. Zij volgde

hem ook in zijn vaak onzedelijke gedrag. Hoewel Famke fel tegen de dubbele moraal was, vond ze onzedelijk gedrag van vrouwen des te schandelijker, omdat de vrouw de basis voor het gezinsleven vormt. Deze opvatting strookt overigens niet met haar, soms ook zeer liberale, uitspraken over de seksualiteit van de vrouw, zoals we later zullen zien. Dergelijke tegenspraak in haar opvattingen zijn kenmerkend voor de retoriek van Famke en zal haar op veel spot en hoon van feministische tegenstandsters komen te staan.

Meer nog verwijt zij de vrouwenbeweging te zijn afgedwaald van wat ze als het oorspronkelijke doel van de emancipatie zag: de vrouw betere en rechtvaardiger mogelijkheden geven om haar ware bestemming te bereiken, namelijk het moederschap. Volgens Famke hebben feministes zich blindgestaard op het verwerven van het recht op arbeidsparticipatie voor vrouwen en zijn daardoor de werkelijke behoeften en verlangens van de vrouw uit het oog verloren.

In totaal schreef Famke veertien brochures. Daarin zette ze een uitgebreid programma uit-

een met plannen en ideeën om het falen van de vrouwenbeweging alsnog in te halen. Al gauw beseft ze tot haar spijt dat de feministes die de vrouwenbeweging leiding gaven geenszins geneigd waren zich aan haar ideeën en opvattingen te verbinden. Daarom richtte ze in 1931 haar eigen Vereniging voor Nieuw-Feminisme op, vier jaar later gevolgd door het Nationaal Huwelijksinstituut. Het zou te ver voeren hier nader in te gaan op de doelstellingen en achtergronden van het Nieuw-Feminisme, hier volstaat dat Famkes Nieuw-Feminisme vooral gezien moet worden als een vernieuwing van het elan in de emancipatiebeweging. Beide genoemde organisaties hadden tot doel propaganda te maken voor het ware huwelijks- en gezinsleven. Het Huwelijksinstituut zou moeten uitgroeien tot een bureau voor huwelijksbemiddeling en voorlichting, met filialen door het hele land. Helaas voor Famke draaiden de vereniging én het instituut beide uit op een teleurstelling. Hoewel zij wel sympathisanten vond onder haar lezers van *Morks Magazijn*, bestond het werk van de Nieuw-Feministische beweging bijna alleen uit het publiceren van de propagandabrochures die zijzelf schreef. In de Tweede Kamer werden af en toe vragen gesteld over haar opvattingen maar tegen haar verwachtingen in kon zij geen bijval uit religieuze of politieke hoek verwachten, een enkele particuliere steunbetuiging daargelaten.

De triomf van het wanbegrip

Famke was ervan overtuigd dat haar Nieuw-Feminisme de vrouwenbeweging voor een catastrofale afloop zou behoeden en de westerse beschaving zou redden van de ondergang. Feministes weigerden echter elke medewerking en haar ideeën werden in de pers uitvoerig belachelijk gemaakt. Toch zag de vrouwenbeweging het Nieuw-Feminisme kennelijk als een bedreiging, want in 1933 verscheen in opdracht van de Nederlandsche Vereniging voor Vrouwenbelangen en Gelijk staatsburgerschap een >>

De huiskamer was het heilige domein van de vrouw en de centrale plaats van het gezinsleven.
Uit: Famke, *Nieuw Zansch Binnenhuisje*. Amsterdam, 1929.

Bron: Zij, Maandblad voor de Vrouw, Amsterdam, 1931, pp. 131-135.

Famke en haar echtgenoot Egbertus Veen Antoniezoon (familie van uitgever L.J. Veen), augustus 1931.

bundel artikelen (*De Triomf van het Wanbegrip*) die in de periode 1927-1933 geschreven waren. Hierin werd stevige kritiek geuit op de denkbeelden van Famke.

In haar brochures opperde Famke verschillende maatregelen die de overheid zou moeten invoeren om het huwelijk te 'bevorderen'. Eén van die ideeën was de 'sabotage van het vrijgezellenbestaan'. De bedoeling was dat een man die te lang vrijgezel bleef op allerlei mogelijke manieren zou worden tegengewerkt, met name op de arbeidsmarkt. Eenzelfde doel hadden haar plannen voor een emigratieverbod van jonge vrijgezelle mannen naar de koloniën en de zogeheten 'Bachelor-Tax', een belasting die vrijgezelle mannen zouden moeten betalen voor het feit dat ze ongetrouwd zijn en zich zodoende niets zouden aantrekken van de 'crisis' in de samenleving.

Dat Famke toch ook heel vooruitstrevend kon zijn, bewijzen haar opvattingen over seksualiteit. Voor haar tijd was ze namelijk bijzonder vrij en open in het bespreken van dit onderwerp. In eerste instantie gebruikte ze nog de bedekte termen 'liefhebben' en 'het liefdeleven', later sprak ze echter ook over 'erotiek' en 'paringsdrang'.

De seksuele behoefte van mannen én vrouwen beschouwde ze als normaal en natuurlijk en niet iets om zich voor te schamen. Integendeel, seksuele onthouding was volgens haar ongezond en zou zelfs tot degeneratie kunnen leiden. Haar opvatting dat ook de vrouw een 'sexueel wezen' is, was toen een uitzonderlijk gedurfde uitspraak, tegen de dominante genderopvatting in en zelfs de meest progressieve feministen zouden haar hierop aanvallen. Famke wilde echter zelfs het beeld bestrijden dat de vrouw slechts een passieve rol zou hebben in het 'liefdesgebeuren'. De heersende dubbele

moraal was haar dan ook een doorn in het oog, niet alleen vanwege het onzedelijke gedrag van vele mannen dat oogluikend, soms zelfs openlijk, werd toegestaan maar vooral omdat ze vond dat van de (ongetrouwde) vrouw een onevenredige mate van zelfbeheersing werd verwacht. Wel paste ze ervoor hiermee haar goedkeuring te verlenen aan buitenechtelijke relaties: ook hier was de bevordering (desnoods forcering) van het huwelijk de oplossing.

Haar tegenstanders, de voorvrouwen van de feministische beweging en met name Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck beschouwden Famke als curieus en onbetekenend, maar toch ook 'belangrijk' genoeg om een bundel uit te brengen met kritieken op haar werk. De grootste dreiging zagen zij waarschijnlijk in de negatieve invloed die haar werk en ideeën zouden kunnen hebben op het imago van de vrouwenbeweging. De Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenbelangen (1894-1967), een instelling die zich sterk maakte voor vrouwenkiesrecht, -arbeid en gelijk staatsburgerschap, hoopte dat de bundel een 'saneerende werking' zou hebben en de eer van de beweging in Nederland zou herstellen. In hun reacties maakten deelnemende feministen aan de bundel haar dan ook graag belachelijk en besteedden extra veel aandacht aan haar vaak kromme zinnen, vreemde redeneringen en spelfouten.

De toon en teneur van de artikelen wordt ook duidelijk uit het motto van de bundel, ontleend aan Ovidius: "Weersta de beginselen van het kwaad: het is te laat geneesmiddelen te bereiden, indien het door lang uitstel is toegenomen." Vooral het plan voor een nationaal bemiddelingsbureau wordt op de hak genomen, maar ook de Bachelor-Tax en Famkes afkeer van vrouwenarbeid moesten het ontgelden. Tittels als 'De verkeerde weg', 'Geen nieuw, maar antifeminisme' en 'Een treurig verschijnsel van achteruitgang' zeggen wat dat betreft genoeg.

Tot slot

De brieven en brochures van Famke kenmerken zich door een conservatieve genderideologie die kenmerkend is voor de periode waarin zij leefde. Toch is zij moeilijk in een hokje te plaatsen. Hoewel zij vasthield aan de traditionele rollenverdeling was zij ook gedurfd, radicaler en extremer dan haar tijdgenoten, waaronder ook vooruitstrevende feministen.

Journaliste Emmy J. Belinfante, een van de feministes die Famke niet geschikt acht als stem van de Nederlandse vrouw.

De onderwerpen die zij aansneed, zoals de seksualiteit van de vrouw en het alleenstaande moederschap, waren voor een groot deel van de samenleving uiterst taboe. Haar Nieuw-Feministische ideeën, waarvan Het Nationaal Huwelijksinstituut en de Bachelor-Tax wellicht de meest sprekende voorbeelden zijn, kunnen zelfs nu nog als extreem en radicaal beschouwd worden.

Het Nieuw-Feminisme ging ver en langzamerhand werd Famke door niemand meer serieus genomen. De kritiek die zij te verduren kreeg vanuit feministische hoek lijkt vooral bedoeld om zich als beweging te distantiëren van het Nieuw-Feminisme. Aanvankelijke aanhangers, voornamelijk trouwe lezers van haar columns, haakten één voor één af en Famke raakte ten slotte in een isolement waaraan zij uiteindelijk lichamelijk en geestelijk onderdoor ging. Famke overleed op 26 november 1955, kort na het besef dat haar Nieuw-Feminisme nooit werkelijkheid zou worden. //

Laetitia Guchelaar (1982) is afgestudeerd in Nederlandse Taal & Cultuur aan de Rijksuniversiteit van Groningen (2005) en volgt op dit moment een tweede opleiding in de Godsdienstwetenschappen.

Literatuur

- // **Famke**, *De nieuwe taak voor het Nieuw-Feminisme: een derde en laatste antwoord aan "De Opstandigen"*. Amsterdam, 1927.
- // **Famke**, *Zaansch binnenhuisje*. Amsterdam, 1928.
- // **Famke**, *Nieuw-Zaansch binnenhuisje*. Amsterdam, 1929.
- // **Emmy J. Belinfante**, *De triomf van het wanbegrip: Famke's beweringen*. Haarlem, 1933.
- // **Karin Hausen**, 'Die Polarisierung der 'Geslechtscharaktere': eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben', in: **W. Conze (ed.)**, *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*. Stuttgart, 1967, pp. 363-393.

Vrije intellectuele vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden
van de 12de tot de 14de eeuw

Middeleeuwse begijnen, een verhaal van vrouwelijke onafhankelijkheid

In bijna elke stad die in de middeleeuwen tot de Zuidelijke Nederlanden behoorde, bevindt zich vandaag nog een waardevolle, eigenaardige en wat mysterieuze plaats, het begijnhof. Jongeren spreken er in de zomer af om hun eerste sigaret te roken terwijl studenten notities op het gras leggen die ze verstrooid bekijken. Oude dames lopen er rond met hun hondjes en kinderen verwonden hun knieën als ze met hun fietsen op de harde kasseien vallen. Maar wandelaars zijn zich meestal niet bewust van het feit dat begijnhoven in het verleden duizenden vrouwen hebben ontvangen die besloten hadden een intens contemplatief spiritueel leven te leiden zonder hun economische onafhankelijkheid en inzet in het seculaire leven te verwerpen.

/ Caroline Godart /

Een hardnekkige legende zegt dat Lambert le Bègue, een Luikse priester die we vandaag subversief zouden noemen, het eerste begijnhof heeft gesticht. Deze legende strookt echter niet met de historische waarheid want begijnhoven, bijzondere instellingen die het midden houden tussen een klooster en een open geloofsgemeenschap, zijn een puur vrouwelijke uitvinding. In het laatste kwart van de 12de eeuw vormden zich, op verschillende plaatsen van het grondgebied dat *grosso modo* overeenkomt met het hedendaagse België, op een spontane manier gemeenschappen van vrouwen die op zoek waren naar spiritualiteit en vrijheid. Deze beweging was in de Westerse middeleeuwen uniek omdat ze werd opgestart én in grote mate werd gecontroleerd door vrouwen. Tijdens de beginperiode had ze een informeel karakter en bracht ze vrouwen samen die besloten om kuis en arm te leven in de seculaire wereld en die vaak alle banden met hun naasten opgaven om door middel van charitatief werk boete te doen voor de zonden van hun families. Deze vrouwengemeenschappen verspreidden zich snel en kregen in 1216 door een mondelinge toelating van Paus Honoré III bestaansrecht. Ze evolueerden naar echte instellingen – begijnhoven – rond 1230, toen begijnen begonnen met de aankoop van eigendommen. De begijnhoven kenden een grote uitbreiding tussen 1230 en 1320 omdat ze een antwoord boden op het verlangen van veel vrouwen om het huwelijk en materiële verleidingen te vermijden en een arm en religieus leven te leiden. In het bijzonder in de 13de eeuw kenden de gemeenschappen een echte bloei: bijna driehonderd begijnhoven werden gesticht vóór 1320, die duizenden begijnen telden en meer vrouwen groepeerden dan eender welke andere kloosterorde.

Verscheidene aspecten van het leven van be-

gijnen waren vergelijkbaar met die van kloosterzusters, zoals de geloftes van kuisheid en armoede. Maar de verschillen waren wellicht talrijker. Begijnen engageerden zich onder andere maar tijdelijk, ze konden op elk moment kiezen om het begijnhof te verlaten om bijvoorbeeld te trouwen. Begijnen vormen ook een aparte vrouwelijke religieuze beweging door hun engagement in het wereldlijke leven. Naast hun charitatief werk moesten begijnen zelf in hun materiële behoeften voorzien. Omdat ze hun bezittingen niet dienden af te staan aan een orde, konden rijkere begijnen rentenieren. Armere begijnen moesten daarentegen zelf hun kost verdienen. Deze laatste groep werd steeds groter: er wordt vanuit gegaan dat tussen het einde van de 13de en de 14de eeuw, 75 procent van de begijnen op de drempel van de armoede leefde. Om hun deelname aan de seculaire wereld goed te begrijpen is het noodzakelijk om even stil te staan bij de levensomstandigheden van vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de late middeleeuwen.

In deze periode kenden de Lage Landen, en Vlaanderen in het bijzonder, een buitengewone vooruitgang: de urbanisatiegraad was hoog en de handel in volle bloei. De hoge alfabetiseringsgraad werd in de grote steden bewerkstelligd door een netwerk van openbaar onderwijs dat voor die tijd bijzonder efficiënt was. Jon-

gens en meisjes van de midden en goeude klassen gingen naar – vaak gemengde – basisscholen, waar ze leerden lezen, schrijven en rekenen. De middeleeuwse familie is ook anders dan het algemene beeld dat er vandaag de dag over bestaat: mannen en vrouwen trouwden laat, zo rond hun vijftienvigste levensjaar, nadat ze economisch onafhankelijkheid hadden verworven. Het aantal kinderen was zelden hoger dan twee of drie en werd opgevoed binnen een kerngezin dat slechts bestond uit henzelf en hun ouders. De deelname van vrouwen aan de economie beperkte zich helemaal niet tot het huishouden. Net als mannen huwden vrouwen pas als zij tot het inkomen van de familie konden bijdragen. Bovendien lieten veel vrouwen het platteland leven achter zich om zich in de steden te vestigen, met als expliciet doel een

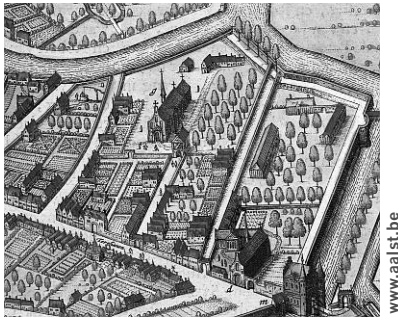
img347.imageshack.us/img347/6387/brugge200820begijnhof20pb0.jpg

Het begijnhof van Brugge (provincie West-Vlaanderen).

baan te vinden. Deze exodus nam zo een grote omvang aan dat in de meeste steden het aantal vrouwen voor 100 mannen schommelde tussen de 135 en de 142.

Geen ivoren toren

In dit perspectief is het gemakkelijk om te begrijpen waarom het vanzelfsprekend was voor begijnen om zich in het wereldlijke leven te engageren: toenmalige vrouwen beperkten zich helemaal niet tot het runnen van het huishou- >>

Het begijnhof van Aalst (provincie Oost-Vlaanderen) omstreeks 1261.

den maar participeerden evenzeer aan het openbare leven. Begijnen namen hier op een tweevoudige manier aan deel: door hun liefdadigheidswerk en door de betaalde banen die ze nodig hadden om te overleven. De ontwikkeling van de begijnhoven ging hand in hand met een bepaalde economische specialisatie. Wat het liefdadigheidswerk betrof, gingen begijnen zich concentreren op een reeks sectoren zoals het zorgen voor zieken (meer bepaald leprapatiënten), het begeleiden van stervenden en het leiden van rouwakes en begrafenissen. De ambigue positie van begijnen, tussen het seculaire en het religieuze leven, en de zorg voor leprapatiënten – die in de middeleeuwen als levende doden werden beschouwd – had tot gevolg dat ze zeer geschikt werden geacht om de transitie tussen leven en dood te begeleiden. Een door een begijn uitgevoerd gebed voor een rouwwake werd waarschijnlijk als evenwaardig, of zelfs als waardevoller gezien dan een door een priester uitgevoerde mis.

Betaalde handenarbeid, voor een meerderheid van de begijnen de enige bron van inkomsten, concentreerde zich vooral rond bepaalde activiteiten, vooral in de textielnijverheid. Maar reeds in de beginperiode gaan veel begijnen zich ook inzetten voor de opvoeding van meisjes: sommige begijnen werkten als leerkracht om geld te verdienen, terwijl anderen dit deden uit liefdadigheid voor arme kinderen. Daar het leerprogramma niet werd gecentraliseerd, was niet alleen de inhoud, maar ook het niveau van de cursussen zeer verschillend van het ene begijnhof tot het andere. In sommige begijnhoven beperkte het onderwijs zich tot lezen, schrijven en handenarbeid met als doel het stimuleren van de christelijke waarden, in het bijzonder deze die voor meisjes als uitermate geschikt werden geacht. Al kwam het regelmatig voor dat leerkrachten ook lessen levende talen, Latijn, muziek, of zelfs – hoewel dit zeldzamer was – bijbelstudie, hedendaagse spiritualiteit of theologie onderwezen. Het belang van opvoeding in begijnhoven is een element dat niet mag onderschat worden.

Andere begijnen namen deel aan de productie van manuscripten, in het bijzonder van boeken die in de volkstaal waren geschreven. Het was niet uitzonderlijk voor deze vrouwen om hun brood als klerk of miniaturist te verdienen en in elk begijnhof werkte minstens één begijn als klerk. Daar vrouwen maar zelden Latijn

kenden, droegen ze veel bij tot de ontwikkeling van een geschreven religieuze cultuur in de volkstaal als auteurs, kopiisten, patronessen, bibliofielen en lezeressen. Begijnen kenden dus een zeer rijk intellectueel leven: zoals reeds vermeld, was het onderwijs heel belangrijk en sommige vrouwen verdienden hun brood in wat we vandaag 'het boekenwezen' zouden noemen, door bijvoorbeeld als klerk te werken. Maar de belangstelling die begijnen vertoonden voor intellectuele zaken ging verder.

Intellectuele vrouwen

De bijdragen van de grote mystica's van de 13de eeuw, in het bijzonder van Hadewijch, spreken boekdelen over het intellectuele leven van begijnen. Hadewijch, een toonaangevende mystica en groot-meesteres (de overste) van een – niet nader geïdentificeerde – begijnengemeenschap, werd bekend met haar *Visioenen*, waarin ze haar verschillende mystieke ervaringen met Jezus in sterk erotiserende termen beschreef. Ze was een geleerde vrouw die zich moeiteloos in het Latijn kon uitdrukken. Toch besliste ze haar *Visioenen* in het Diets, haar moedertaal, te schrijven, met het doel om zo gelezen en becommentarieerd te kunnen worden door haar zusterbegijnen tijdens hun dagelijkse gemeenschappelijke handarbeidsessies, een activiteit tijdens dewelke religieuze teksten werden gelezen en besproken. Deze mondelinge gedachtenwisselingen waren niet alleen cruciaal omdat ze voor een dynamische discussie zorgden maar ook omdat de meeste begijnen uit arme families stamden en dus analfabeet waren. De debatten werden meestal geleid door degenen die wel konden lezen, vaak de grootmeesteressen. Uit de brieven van Hadewijch blijkt dat in haar eigen gemeenschap haar geschriften talrijke theologische conflicten veroorzaakten, omtrent bijvoorbeeld het evenwicht tussen passiviteit en de actieve uitdrukking van liefde, of het feit dat haar spirituele

De monnik en de begijn, geschilderd door Cornelis Cornelisz van Haarlem (1562-1638).

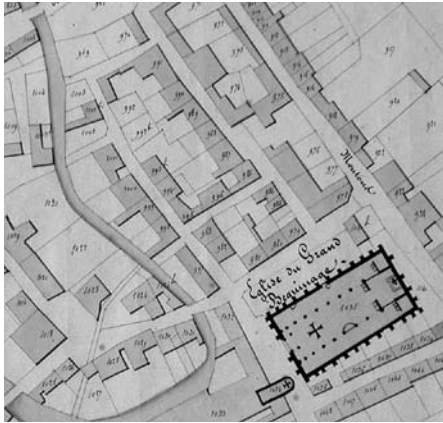
reis tot zelfbevrediging leidde, waarmee het sterk erotiserend karakter van haar werk werd bekritiseerd. Hadewijch schreef dus, zoals bijvoorbeeld haar tijdgenote de begijn Marguerite Porète (gestorven in 1310), literair waardevol poëtische teksten, die bestemd waren voor de spirituele verheffing van haar zusters, waarbij deze de vrijheid namen om al dan niet akkoord te gaan met haar.

Door de intellectuele uitwisseling met hun geloofzusters, en voor sommigen door teksten die ze zelf hadden gelezen, waren begijnen verre van onwetend op het vlak van theologie en metafysica. Bovendien schreven sommige begijnen zelf boeken: de bekendste zijn natuurlijk die van de grote mystica's, maar het waren niet de enigen. Veel andere begijnen schreven religieuze gedichten, vaak van mystieke aard, in het Frans of het Nederlands, maar spijtig genoeg vaak zonder hun teksten te ondertekenen. Hoewel er boeken aanwezig waren in begijnhoven, blijven er weinig sporen van over: precies omdat begijnhoven informele instellingen waren, zijn de boeken van begijnen broze, moeilijk identificeerbare objecten. Boeken, vaak *Psalmen* of *Getijdenboeken* (gebedenboeken met vaste gebedroosters), werden niet alleen door hun eigenaressen gelezen, integendeel; ze werden zo vaak doorgegeven binnen de begijnhoven dat men meestal, op boeken die begijnen toebehoorden, *ex libris* terugvindt, die de naam van de eigenares aanduiden.

Nog een andere aanduiding wijst op de reikwijdte van het intellectuele leven van begijnen: de beschermheiligen die begijnhoven kozen als naam voor hun instelling, en die begijnen in staat stelden om zich in de lijn van de Kerk in te schrijven, en tegelijk een deel van de identiteit van hun begijnhof te benadrukken. Terwijl Maria zonder verbazing het grootste succes kende, werd ze direct gevolgd door Sint-Kathelijne van Alexandria, de maagdelijke onderwijzeres, en Maria-Magdalena wiens evangelisch en intellectueel werk begijnen enorm inspireerde. Zo schetst zich, op basis van een eenvoudige lijst van de meest populaire beschermheiligen, de identiteit van talrijke begijnhoven. Interessant is op te merken dat twee op vijf instellingen ervoor kozen zich te identificeren met

Ingang van het begijnhof te Kortrijk (provincie West-Vlaanderen).

Pre-kadasterkaart van het begijnhof van Leuven (provincie Vlaams-Brabant) uit 1813.

een heilige die bekend stond om haar intelligentie en de macht die ermee gepaard ging.

Al die sporen stellen ons in staat een vrij duidelijk beeld te krijgen van de indrukwekkende intensiteit van het intellectuele leven in begijnhoven. Toch is er één getuigenis dat beter dan alle anderen reflecteert hoe rijk dat leven was. Ironisch genoeg stamt het van een overtuigde vrouwenhater, Guibert de Tournai, die zijn misprijzen tegenover de intellectuele levendigheid van begijnen wilde uitdrukken. De franciscaan, meester in theologie, schreef in 1274 dat begijnen graag speculeerden over nieuwe ideeën; hij gaf als voorbeeld het feit – met een sarcastische ondertoon – dat ze de geheimen van de Bijbel hebben geïnterpreteerd en vertaald in de volkstaal. Hij merkt verder op dat ze, op een “stoutmoedige manier” deze teksten samen lezen en bespreken binnen de begijnhoven of in publieke ruimtes.

Hoewel de Tournai beter dan wie dan ook een idee geeft van het intellectuele dynamisme van de begijnen, maakt zijn getuigenis ook duidelijk dat hun vrije aanpak een bron was van ernstige kritiek van de kerkelijke autoriteiten. Vooral het ambigue karakter van de begijnhoven, namelijk een halfreligieuze orde die veel banden had met het seculaire leven en zonder permanente geloftes, werd als problematisch aanzien.

Verdacht van ketterij

De animositeit tegen begijnhoven groeide gestaag en kende haar volle bloei aan het begin van de 14de eeuw toen de hele beweging werd bedreigd, veel begijnen van ketterij werden beschuldigd en als volgelingen van de sekte van de Vrije Geest gezien, die als doctrine had dat armoede de mens van alle zonden kon bevrijden. In 1311 sloot het Vaticaan zich aan bij dit algemene wantrouwen ten opzichte van een voor tijdgenoten moeilijk definieerbare beweging en stelde het Concilie van Vienne op, dat de ketterse praktijken aan de kaak stelde waarvan begijnen verdacht werden deze te verspreiden. Pas in 1328 werd de inquisitie tegen de vrouwengemeenschappen gestopt waarbij de begijnen die in hoven woonden, werden vrijgesteld van elke ketterse verdenking. Deze

vervolgving liet een pijnlijke afdrak achter in de verdere ontwikkeling van begijnhoven: na 1328 waren er steeds minder afgezonderde begijnen, die eenzaam hun begijnenleven leidden, zonder zich in te schrijven in een bepaalde gemeenschap. Bovendien zorgden de beschuldigingen en verdachtmakingen ervoor dat vele kleine begijnhoven – die vaak arm waren en zich niet konden verdedigen – niet konden overleven. De regels die het leven van elk begijnhof beheersten, werden talrijker en vooral strikter; ze beperkten bijvoorbeeld het contact met mannen of verplichtten een bepaald uniform.

Paradoxaal genoeg waren het net deze regels, waardoor de kerkelijke autoriteiten de begijnhoven konden controleren, die de begijnen in staat stelden hun vrije levenswijze aan te houden. Langzamerhand veranderde ook het publieke imago van de begijn: van het beeld van een gevaarlijke, transgressieve vrouw, die ook verondersteld werd een permissief seksueel leven te leiden, naar dat van de ‘kwezel’ rond het einde van de 15de eeuw, m.a.w. een onschuldige, overdreven vrome en onkritische vrouw.

De sfeer van onderdrukking die de 14de eeuw heeft gekenmerkt is in zekere zin de logische uitkomst van de algemene ambivalentie tegenover begijnhoven: langs de ene kant werden begijnen gerespecteerd, bijvoorbeeld in hun omgang met de doden, maar anderzijds werden ze gevreesd of zelfs veracht. Precies om die rede laat noch het tijdelijke aspect van de geloftes, noch de interactie met het publieke leven enige twijfel bestaan omtrent de ernst

van het spirituele engagement van begijnen die er bewust voor kozen om, soms enkel tijdelijk, materiële en vleselijke verleidingen te verwerpen. Voor hen was het begijnhof geen tweede keuze daar ze geen man konden vinden, zoals vaak werd beweerd, maar een middel om het huwelijk te vermijden. Ze vonden het ook belangrijk om andere vrouwen de mogelijkheid te bieden van dezelfde mogelijkheid te genieten. Begijnen kozen actief voor een instelling met een ambivalent karakter, dat de voordelen van een rijk spiritueel leven bood, in combinatie met de mogelijkheid om tegelijkertijd een seculair leven te leiden aan de hand van charitatief of lucratief werk.

Om te besluiten kunnen we stellen dat begijnen op een excellente wijze “stoutmoedig” zijn geweest, om het met de woorden van Guibert de Tournai te zeggen. Ze hebben een unieke instelling gesticht, die ze in staat heeft gesteld tegelijk een rijk spiritueel en intellectueel leven te leiden en hun volledige economische onafhankelijkheid te behouden. Ze vereenzelvigden zich niet alleen met God in armoede en liefde maar hechtten ook belang aan het onderwijzen van andere vrouwen, waarschijnlijk omdat ze begrepen in hoeverre kennis een bron van vrijheid is. De begijnen brachten een informeel intellectueel leven tot stand dat, hoewel het grootste deel ervan verloren is gegaan, toch duidelijk heeft bestaan. Hun ervaring toont aan hoezeer onze voormoeders, verre van het stereotiepe beeld van de middeleeuwse vrouw die vaak als onderdrukt en stil wordt voorgesteld, hun economische en intellectuele soevereiniteit hebben opgeëist en verkregen. ///

Caroline Godart (1980) behaalde een diploma Germaanse Filologie aan de Universit   Libre de Bruxelles en volgde daarna de Voortgezette Opleiding in Vrouwenstudies aan de Universiteit van Antwerpen. Nadien behaalde ze een Master in gender theorie en literatuur aan de Brandeis University (VS).

Literatuur

- // Alexandra Barratt, ‘Undutiful Daughters and Metaphorical Mothers Among the Beguines’, in: Juliette Dor (ed.), *New Trends in Feminine Spirituality: the Holy Women of Liege and Their Impact*. Bruxelles, 1999, pp. 81-102.
- // Thérèse de Hemptinne, ‘Reading, Writing and Devotional Practices: Lay and Religious Women and the Written Word in the Low Countries (1350-1550)’, in: Thérèse de Hemptinne & Maria Eugenia Gongora (ed.), *The Voice of Silence: Women’s Literacy in a Men’s Church*. Bruxelles, 2004, pp.111-126.
- // Hans Geybels, *Vulgariter Beghinae: Eight Centuries of Beguine History in the Low Countries*. Turnhout, 2004.
- // Jo Ann McNamara, ‘The Rhetoric of Orthodoxy: Clerical Authority and Female Innovation in the Struggle with Heresy’, in: Ulrike Wiethaus, *Maps of Flesh and Light: The Religious Experience of Medieval Women Mystics*. New York, 1993, pp.9-27.
- // Walter Simons, ‘Staining the Speech of Things Divine: the Uses of Literacy in Medieval Beguine Communities’, in: Thérèse de Hemptinne and Maria Eugenia Gongora (ed.), *The Voice of Silence: Women’s Literacy in a Men’s Church*. Bruxelles, 2004, pp.85-110.
- // Walter Simons, *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*. Philadelphia, 2001.
- // Jocelyn Wogan-Browne & Marie-Elisabeth Henneau, ‘Liege, the Medieval ‘Woman Question,’ and the Question of Medieval Women.’, in: Juliette Dor (ed.), *New Trends in Feminine Spirituality: the Holy Women of Liege and Their Impact*. Bruxelles, 1999, pp.1-32.
- // Joanne E. Ziegler, ‘Reality as Imitation: The Dynamics of Imagery Among the Beguines’, in: Ulrike Wiethaus, *Maps of Flesh and Light: New Perspectives on the Religious Experience of Late Medieval Women*. New York, 1993, pp.112-26.

Vrouwelijk burgerschap in Nederland 1914-1918

‘Geen offer te duur, geen last te zwaar’

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd in Groot-Brittannië stevig gedebatteerd over de voorwaarden voor volwaardig burgerschap. In de context van de oorlog werd burgerschap zowel van overheidswege als in de pers steeds meer omschreven in termen van dienstbaarheid aan de natie. De Britse historica Nicoletta Gullance betoogt dat deze burgerschapsdiscussies nieuw licht werpen op de vrouwenkiesrechtstrijd. Gullance laat zien hoe een belangrijk deel van de kiesrechtbeweging tijdens de oorlogsjaren handig gebruik maakte van de veranderende concepties van burgerschap. De beweging nam de taal van de patriottische burger over en presenteerde de Britse vrouwen steevast als vaderlandslievende heldinnen. Gullance stelt dat deze voorstelling van de patriottische burgeres langzaam veld won in de publieke opinie, de toon van de parlementaire debatten ging bepalen en uiteindelijk resulteerde in de toekenning van het beperkte vrouwenkiesrecht in 1918.

Gedenkbuch Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht 1907-1917

Mia Boissevain-Pynappel, voorzitter van de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht 1912-1916.

/ Trees Graas /

De benadering van Gullance, waarin de kiesrechtstrijd wordt geplaatst in de context van het bredere debat over burgerschap, biedt een interessante invalshoek voor onderzoek naar de Nederlandse feministische vrouwenbeweging. Ondanks de Nederlandse neutraliteit beïnvloedde de Eerste Wereldoorlog de manier waarop feministen zich presenteerden. Net als in Groot-Brittannië voorzagen de omstandigheden van de oorlog en het publieke debat rondom burgerschap feministen van een retoriek om bestaande grenzen van burgerschap aan te vechten. Door de taal van de vrouwenbeweging te analyseren in het licht van bredere burgerschapsdiscussies wordt zichtbaar hoe Nederlandse feministen zich het vocabulaire van de mannelijke burger toeëigden in hun strijd voor het kiesrecht.

Hoewel in de Nederlandse historiografie is onderkend dat oorlogen op het terrein van de seksevenhoudingen ingrijpende gevolgen kunnen hebben, is in studies naar de ontwikkeling van vrouwelijk burgerschap in Nederland de periode van de Eerste Wereldoorlog nagenoeg buiten beschouwing gebleven. De tot voor kort gangbare veronderstelling in de algemene historiografie dat door de Nederlandse neutraliteit de Eerste Wereldoorlog weinig gevolgen had voor de Nederlandse samenleving lijkt ook het blikveld van de vrouwengeschiedenis te hebben bepaald. Daarnaast heeft het onderzoek naar vrouwelijk burgerschap zich in belangrijke mate beperkt tot een analyse van het discours van de vrouwenbeweging. Zo is over het hoofd gezien hoe de vrouwenbeweging inspanning deed op discussies in de samenleving en veranderende concepties van burgerschap.

Een uitzondering hierop vormt het werk van

Maria Grever. In haar proefschrift *Strijd tegen de Stilte* over de feministe en historica Johanna Naber laat ze zien hoe Naber in haar werk metaforen die tot een ‘vrouwelijk’ domein hoorden combineerde met vocabulaires die in de praktijk ontwikkeld waren voor de mannelijke burger. Een focus op de jaren 1914-1918 toont aan dat een belangrijk deel van de feministische vrouwenbeweging op vergelijkbare wijze gebruik maakte van de taal van de mannelijke burger. Door middel van strategische toeëigening van de in de algemene pers geproclameerde burgerschapsidealiteiten trachtten feministen van verschillende signatuur tijdens de oorlogsjaren de grenzen van burgerschap ten gunste van de vrouwen te verleggen. In het hiernavolgende zal eerst een korte schets gegeven worden van de publieke discussie over burgerschap, en vervolgens de voorstelling van vrouwelijk burgerschap binnen de feministische vrouwenbeweging worden geanalyseerd.

Moedige mannen

Net als in de oorlogvoerende landen kreeg het debat over burgerschap in het neutrale Nederland met het uitbreken van de oorlog een nieuwe impuls. De oorlog leidde ertoe dat mannen naar de grenzen vertrokken om de neutraliteit te verdedigen, dat duizenden vluchtelingen het land instroomden en de problemen met de voedselvoorziening steeds nijpender werden. Deze oorlogssituatie vroeg om een verantwoordelijke houding en inzet van de bevolking. Het debat kreeg hierdoor een sterk nationale dimensie en burgers werden dwingend op hun plichten ten aanzien van de gemeenschap gewezen. Daarnaast stond het algemeen kiesrecht voor de deur. De nieuwe kiezers moesten goed voorbereid zijn op hun nieuwe taak en Nederlandse publicisten bogen zich daarom over de vraag wat voor soort burgers nodig waren voor een goede democratie. In de discussie hierover

werd vooral gezocht naar manieren om de wensen van het volk te ontdekken en de participatie en verantwoordelijkheid van de burgers te bevorderen. Welke deugden waren nodig voor een werkbare democratie? En bezat de Nederlandse burger deze deugden? Zoals we zullen zien, waren deze vragen ook van centrale betekenis voor de feministische vrouwenbeweging.

De gezaghebbende jurist en katholieke staatsraad A.A.H. Struycken vond het van essentieel belang dat burgers tijdens de oorlogsjaren “de moed toonden fier en geduldig ontberingen en ellende te ondergaan, terwille van zijn nationale eer”. Het ontbrak de Nederlandse burger echter aan moed en opofferingsgezindheid: “In plaats van krachtige trompetschellen der reveille klinken nog steeds overdoevende slaapliederen in onze ooren (...)”. Struycken doelde hiermee op de onverschillige houding van de bevolking ten aanzien van het compromis dat de Nederlandse regering in 1917 sloot met Duitsland over de levering van steenkool. Deze onverschilligheid bewees dat burgers alleen aan hun eigen dagelijks brood dachten, en niet stil stonden bij wat ervoor werd prijsgegeven: nationale trots en eer.

De liberale jurist J.A. van Hamel, tijdens de oorlogsjaren hoofdredacteur van het weekblad *De Amsterdammer*, maakte zich vooral zorgen over de kwaliteiten van de toekomstige nieuwe kiezers. Hij stelde dat voor een goed functionerende democratie burgers nodig waren die een individuele verantwoordelijkheid voelden voor het algemeen belang. Op dit gebied was er echter nog veel werk te verzetten. Het Nederlandse volk was geen volk met een levendig gevoel van gemeenschapsplicht en miste de moed om verantwoordelijkheden te nemen. Smalend sprak Van Hamel dan ook over de Nederlandse “nullo-cratie”. Wanneer de Nederlanders, anders dan de burgers in de oorlogvoerende landen, niet bereid zijn enkele offers te brengen en

de onderlinge geschillen opzij te zetten, dan zijn we overgeleverd aan de grote mogendheden, zo voorspelde hij.

Schrijver Frederick van Eeden beaamde dat het met de gemeenschappelijke burgerzin van de gemiddelde Nederlander zeer slecht was gesteld. De Nederlandse burgers dachten op de eerste plaats aan zichzelf zonder zich druk te maken over het welzijn van anderen. Bovendien waren ze niet goed op de hoogte van wat er in de samenleving speelde. Het gebrek aan betrokkenheid was ook de grootste zorg van de conservatief-liberale journalist C.K. Elout. Evenals Van Hamel vergeleek hij de Nederlanders met de burgers in de oorlogvoerende landen. Terwijl de laatsten massaal hun toewijding en loyaliteit hadden getoond, was de Nederlandse burger in gedrag en mentaliteit ernstig tekort geschoten. Elout vreesde dat door de lange duur van de oorlog één van de beste eigenschappen van de Nederlanders, namelijk het vertrouwen in elkaars fatsoen, onherstelbaar vernield was: "t Geloof in elkanders eerzaamheid, een kostelijke schat voor iedere natie, is in ons volk (...) misschien voorgoed verwoest."

Moed, daadkracht, opoffering, vaderlandsliefde, verantwoordelijkheid en betrokkenheid. Deze burgerdeugden domineerden het publieke debat tijdens de oorlogsjaren. Deze eigenschappen zouden Nederland door de moeilijke oorlogsjaren heen helpen en werden bovendien onmisbaar geacht voor een goed functionerende democratie. In de discussies over wat de samenleving nodig had, in de oorlogstijd én met het oog op de uitbreiding van het kiesrecht, werd uitgegaan van mannelijke burgerdeugden. In het publieke debat over burgerschap tijdens de oorlogsjaren overheerste het beeld van de moedige, betrokken, vaderlandslievende burger die bereid was zijn verantwoordelijkheid te nemen voor het algemeen belang. De vrouwenbeweging liet zich in haar voorstelling van vrouwelijk burgerschap inspireren door dit beeld. Feministen hadden, zoals Grever heeft opgemerkt, geen controle over de taal, maar zij verruimden in de toepassing wel de betekenissen. De wijze waarop de feministische vrouwenbeweging tijdens de oorlogsjaren de vrouwelijke burger presenteerde is hier een fraai voorbeeld van.

Vaderlandslievende vrouwen

"Op ons vrouwen, allen, rust de plicht te helpen met oordeel en verstand. De tijd dringt! Het geldt het heil van 't Vaderland."

Met het uitbreken van de oorlog verklaarden de beide vrouwenkiesrechtverenigingen, de Bond en de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht hun werkzaamheden voor de kiesrechtstrijd tijdelijk neer te leggen. Hierdoor werden de verenigin-

Bron: Ismee Tames, Oorlog voor onze gedachten.

Een hoofdrolspeler in de discussie over burgerschap: A.A.H. Struijcken.

gen in de gelegenheid gesteld al haar krachten aan te wenden om "de vrouwen op de ongewone plicht te wijzen die de gans bijzondere omstandigheden nu van haar eischen." Maar deze verklaring betekende geenszins dat de strijd voor het kiesrecht ook werkelijk werd afgebroken. De kiesrechtbeweging beseftte dat de ongewone plicht die vrouwen nu op zich namen, vrouwen de gelegenheid bood door "nuttig werk voor de gemeenschap" haar "vaderlandsliefde daadwerkelijk [te] tonen" en zo "haar recht op staatsburgerschap te bewijzen".

Feministen presenteerden de Nederlandse vrouwen in deze eerste maanden van de oorlog als een parallel leger, dat een maatschappelijke dienstplicht te vervullen had. Vrouwen konden weliswaar "niet naar de grenzen snellen" om de neutraliteit van het land te verdedigen, zij werden evenals de mannen gemobiliseerd om Nederland door de oorlogsperiode heen te loodsen. De feministe Mansfeldt-de Witt Huberts constateerde dat "het woord vrouw en dienstplicht opeens in daad is omgezet (...)". Als Nederland zou worden aangevallen, zo verklaarde de redactie van *De Ploeger*, dan wensden ook de vrouwen op de bres te staan en hun arbeid in dienst te stellen van het algemeen welzijn.

Het beeld van een parallel leger werd versterkt in de context van de Urgentieraden. Deze raden, die in het voorjaar van 1916 in alle grote en veel middelgrote steden werden opgericht en die ieder uit drie vrouwen bestonden, hadden tot doel de beschikbare vrouwe-

lijke hulpkrachten in kaart te brengen en het plaatsvervangende werk van vrouwen tijdens de mobilisatie in goede banen te leiden. Zonder dat er een officiële wettelijke verplichting bestond voor vrouwen waren zij bereid zich evenals de mannen volledig in te zetten voor het vaderland: "Krachtens de geschreven wet bestaat zoodanige plicht tot dusverre alleen voor den man: van hem kan in de ure des gevaars gevorderd worden, desnoods zijn leven te offeren (...). Doch een hogere dan de geschreven wet roept ook ons, vrouwen, tot den arbeid, al is het ons niet vergund met de wapenen in den hand, den vaderlandse grond te beschermen."

In de reglementen van de Urgentieraden was opgenomen dat vrouwen wanneer ze zich inschreven, zich verplichtten het werk te aanvaarden dat hun werd toegewezen. Zij mochten dus niet weigeren omdat zij het werk minderwaardig vonden: "de vrouwen bieden hare diensten aan in de ure des gevaars: daarvoor moeten alle overwegingen van bijkomende aard wijken." De herhaling van de woorden "ure des gevaars", enerzijds met betrekking tot de gemobiliseerde mannen en anderzijds tot de werkende vrouwen, versterkte het beeld van een tweede mobilisatie. Zo werd benadrukt dat vrouwen en mannen gezamenlijk de verantwoordelijkheid droegen voor het welzijn van de natie.

Naast de Urgentieraden werd er in maart 1918 bij Koninklijk Besluit een Vrouwencomité voor de distributie opgericht. Dit comité kreeg de taak alle Nederlandse vrouwen in te lichten over de beschikbare voorraden levensmiddelen en hen te begeleiden in een zuinig verbruik van de verschillende artikelen. Het dagelijks bestuur, onder voorzitterschap van Wilhelmina Drucker, riep de Nederlandse vrouwen op het comité te steunen in de grote verantwoordelijke taak die het op zich had genomen: "Vrouwen van Nederland, daadwerkelijk is uwe hulp noodzakelijk, omdat voor al dit werk veel arbeidskracht vereischt is. Vervult dus uwen burgerplicht en geeft u op (...)".

Vrouwen werden hier aangesproken op hun plichten als Nederlandse burgers. Het Comité stelde dat vrouwen door steun te bieden aan de door het dagelijks bestuur in te stellen provinciale en plaatselijke comités, meehielpen de "volkskracht" en nog belangrijker, "onze zelfstandigheid als natie [te] bewaren." Vrouwen >>

Gedenkboek Vereniging voor Vrouwenkiesrecht 1894-1919

De hoofdbestuurkamer van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Links presidente Aletta H. Jacobs.

mochten dankbaar zijn dat ze geen Kenau Hasselear hoefden te zijn om iets te betekenen voor hun vaderland, aldus Drucker. Zelfs vanuit hun eigen keuken konden zij een essentiële bijdrage leveren aan het functioneren van de samenleving in de moeilijke oorlogstijd. Gedurende de rantsoenering zouden Nederlandse vrouwen de “niet te overschatten deugd der tevredenheid” moeten aankweken. Verkwisting werd bestempeld als een misdaad jegens het Nederlandse volk, wat zich in de keuken afspeelde kreeg een nationaal belang. Tegen de achtergrond van een publiek debat waarin teleurstelling over het gebrek aan fatsoen, betrokkenheid en verantwoordelijkheid van de Nederlandse burgers werd geuit, deed de vrouwenbeweging expliciet en veelvuldig een beroep op onderlinge solidariteit.

De opoffering van vrouwen in het belang van de samenleving vereiste moed. In zowel de bladen van de kiesrechtbeweging als in de vrouwenrubriek van *De Amsterdammer* werden vrouwen aangespoord “moedig het leed [te] dragen dat gedragen moet worden”. De werkzaamheden van de vrouwen in de oorlogvoerende landen dienden ter inspiratie. De feministen verwezen herhaaldelijk naar de Britse en Franse vrouwen die met heldenmoed de bitterste verliezen droegen en zonder veel woorden de dagelijkse verplichtingen vervulden. De werkzaamheden van de verpleegsters die aan de grenzen de Belgische vluchtelingen verzorgden, en soms met gevaar voor eigen leven het oorlogsgebied betraden, symboliseerden de Nederlandse vrouwenmoed. Lange tijd was de oorlogstaak van vrouwen omschreven als “zachte koele handen op voorhoofden van gewonden leggen”. Maar 1914 leerde dat deze denkbeelden moesten worden aangepast, zo stelde een journaliste in *De Ploeger*; “(...) verreweg de meesten hebben (om in de oude terminologie te blijven) met ‘mannenmoed’ volgehouden.”

Slot

De pogingen van de feministen ten spijt, leek de taal van de moedige, daadkrachtige en patriotische burgeres voor dovemansoren bestemd. In het publieke debat werd nauwelijks geschreven over het vrouwenkiesrecht of over de werkzaamheden van vrouwen tijdens de oorlogsjaren. Vrouwen konden de natie weliswaar beschermen, echter niet door opofferingen en hard werken, maar door eenvoudigweg te stemmen op een confessionele partij. De revolutionaire dreiging in 1918 maakte van de vrouwelijke burger in de publieke opinie een conservatieve kiezer, in plaats van de daadkrachtige en moedige burgeres die de vrouwenbeweging voor ogen stond. Het eerste vrouwelijke kamerlid Suze Groeneweg vond dat het er duimendik bovenop lag “dat nu de vrouwen goed genoeg bevonden werden, om het politieke standje dat men in gevaar vreesde te redden.” Hoewel de vrouwen het kiesrecht kregen, werd in de optiek van de feministen hun burgerschap niet op waarde geschat.

Een focus op de Eerste Wereldoorlog laat zien dat Nederlandse feministen de omstandigheden van de oorlog aangrepen om de Neder-

landse vrouw als vaderlandslievende burgeres neer te zetten. De retoriek van de oorlog werd door de feministen overgenomen en gaf een nieuwe vorm aan hun strijd voor het kiesrecht. Het debat over burgerschap vormde een belangrijk referentiekader voor de feministische vrouwenbeweging en haar aanspraken. Door toe-eigening van de in de algemene pers geproclameerde burgerschapsidealën werd aansluiting gezocht bij dit debat en getracht de grenzen van burgerschap te verleggen. Nederlandse vrouwen werden gepresenteerd als moedige, daadkrachtige en vaderlandslievende burgeressen die hun plichten ten opzichte van de gemeenschap niet ontlieden, sterker nog voor wie “geen offer te duur, geen last te zwaar” was als het ging om het algemeen welzijn van de Nederlandse natie.

Het onderzoek naar het vocabulaire van woordvoersters van de feministische vrouwenbeweging in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog opent deuren voor verder onderzoek naar interpretaties van vrouwelijk burgerschap. In het licht van de uitkomsten van dit onderzoek is het interessant het blikveld te verbreden naar andere groepen vrouwen, bijvoorbeeld de vele confessionele vrouwenverenigingen die Nederland in de periode rond de Eerste Wereldoorlog kende. Veel van deze vrouwen stonden weliswaar ver van de feministen en hun strijd voor volwaardig staatsburgerschap, maar hadden wel degelijk ideeën over hun verantwoordelijkheden in de samenleving. Om deze

Bron: Ismee Tames, Oorlog voor onze gedachten.

Een hoofdrolspeler in de discussie over burgerschap: J.A. van Hamel.

ideeën aan het licht te brengen zouden de functionele burgerschapskaders waarin deze ideeën gestalte kregen als uitgangspunt kunnen dienen, los van de begrippen die van centrale betekenis waren voor de feministische vrouwenbeweging. //

Trees Graas (1981) is dit najaar afgestudeerd in de nieuwste geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam en is nu werkzaam als studieadviseur bij de Faculteit der Letteren.

Literatuur

- // Myriam Everard en Mieke Aerts, ‘De burgeres: geschiedenis van een politiek begrip’, in: Joost Kloek en Karin Tilmans (ed.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip ‘burger’ in de Nederlanden van de middeleeuwen tot de 21ste eeuw*. Amsterdam, 2002, pp. 173-229.
- // Stefan Dudink, ‘De sekse van het sociale. Sociale arbeid, burgerschap en politiek aan het einde van de negentiende eeuw’, in: Maria Grever, Fia Dieteren (ed.), *Een vaderland voor vrouwen / A fatherland for women. The 1898 ‘Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid’ in retrospect*. Amsterdam, 2000, pp. 83-90.
- // Maria Grever, ‘Feministes en het vaderland. De historische legitimatie van een vrouwelijk ‘wij-gevoel’, in: *Feminisme en Verbeelding. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, 14 (1994) pp. 162-170.
- // Maria Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in Geschiedenis*. Hilversum, 1994.
- // Nicoletta F. Gullance, *“The blood of our sons”. Men, women and the renegotiation of British citizenship during the Great War*. New York, 2002.
- // Laura E. Nym Mayhall, *The militant suffrage movement: citizenship and resistance in Britain, 1860-1930*. Oxford, 2003.
- // Marjan Schwegman en Jolande Withuis, ‘Moederschap: van springplank tot obstakel. Vrouwen, natie en burgerschap in twintigste-eeuws Nederland’, in: Georges Duby en Michelle Perrot (ed.), *Geschiedenis van de vrouw IV. De twintigste eeuw*. Amsterdam, 1993, pp. 557-584.
- // Ismee Tames, *Oorlog voor onze gedachten. Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918*. Hilversum, 2006.
- // Henk te Velde, ‘Viriliteit en opoffering. ‘Mannelijkheid’ in het Nederlandse politieke debat van het fin-de-siècle’, in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* (1993) pp. 421-433.
- // Berteke Waaldijk, ‘Een kijkje in de plaggenuit. Visualisering van bevoogdend burgerschap’, in: Maria Grever en Fia Dieteren (ed.), *Een vaderland voor vrouwen / A fatherland for women. The 1898 ‘Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid’ in retrospect*. Amsterdam, 2000, pp. 104-116.

Vrouwen achter Belgische socialistische politici

‘Cherchez la femme’

Vrouwen achter grote politici. De media blijkt ook nu vaak geprikkeld door dit fenomeen, denk maar aan de invloed van prinses Mathilde en lady Di, op hun echtgenoten, of Hillary Clinton en Ségolène Royal, die zelf een plaats veroverden op het politieke toneel. Ik ben op zoek gegaan naar de vrouwen achter de grote socialistische politici van het einde van de 19de tot het midden van de 20ste eeuw. Wie waren die vrouwen? Welke rol speelden ze in het leven van deze politici? Vertoefden ze voornamelijk achter de schermen en figureerden ze als visitekaartjes, waardoor ze een indirecte impact uitoefenden?

/ Leentje Jult /

De vrouwen achter de grote socialistische politici is een op het eerste gezicht misschien niet zo voor de hand liggend onderwerp, waar bovendien weinig of niets over is gepubliceerd. In de traditionele geschiedschrijving kregen thema's als de natiestaat, de politiek en het glorierijke verleden van grote mannen bijna exclusieve aandacht. Bovendien werden deze geschiedenissen louter door mannen bevolkt en geschreven.

De historiografie, de bronnen en met name de collectieve beeldvorming, over en door socialistische politici vormen hier geen uitzondering op. Politiek en de geschiedschrijving erover was uitsluitend een mannenzaak, waar vrouwen geen deel aan hadden, interesse voor koesterden of zelfs iets mee te maken hadden. Zeker voor wat betreft de vrouwen rond politici die een hoge positie bekleedden in de maatschappij en vaak tot de hogere klassen behoorden, situeerden hun terrein zich menigmaal tussen de kookpotten en de kinderkamer.

Politici waren te sterke persoonlijkheden om te worden beïnvloed door een vrouw. Niets is minder waar. De impact van vrouwen in het maken van hun keuzes, het bepalen van hun strategieën en het aanmoedigen van hun beslissingen is te belangrijk om zomaar naast zich neer te leggen.

Vrouwen, niettegenstaande hun afwezigheid in de bronnen en in de literatuur, fungeerden als een rots in de branding, raadgeefster, discussiepartner en visitekaartje naar de buitenwereld toe. Dan hebben we het nog niet over de vrouwen die hun politieke aspiraties ventileerden via hun echtgenoot of diegenen die zelf zo fervent waren in hun engagement dat ze de politici in kwestie beïnvloedden en zelfs stuurden.

Mijn onderzoek beperkt zich niet tot de echtgenotes. Ook de moeders, zusters en dochters komen aan bod. De socialistische politici in kwestie zijn Edward Anseele, Emile Vandervel-

de, Hendrik de Man, Camille Huysmans, Paul-Henri Spaak en Achilles van Acker.

De mannen

Edward Anseele (1856-1938) richtte de coöperatieve Vooruit op en het eerste Belgische socialistische dagblad met dezelfde naam. Daarnaast stond hij aan de wieg van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) in 1885. In 1930 werd hij benoemd tot Minister van Staat.

Hendrik de Man (1885-1953) groeide op in een welstellend burgerlijk milieu in Antwerpen. In 1935 werd hij minister van Openbare Werken. Vlak vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werkte de Man het Plan van de Arbeid uit, beter bekend als het Plan de Man, hetgeen een nationalisering van de basisindustrieën inhield. Om zijn plan ten uitvoer te brengen, ging hij in zee met de bezetter en maakte zich uiteindelijk schuldig aan collaboratie. Zijn zus Yvonne speelde zelf een belangrijke rol in de socialistische beweging, waardoor ze elkaar wederzijds sterk hebben beïnvloed.

Emile Vandervelde (1886-1938), ook wel de *patron* van het Belgische socialisme genoemd, werd lid van de BWP in 1886 en in zijn laatste vijf levensjaren voorzitter. Hij werd door de partij naar Parijs gestuurd om er mee de Tweede Internationale te stichten. In 1914 werd hij tot Minister van Staat benoemd. Hij lag mee aan de basis van de Verklaring van Quaregnon, jarenlang de enige officiële doctrine van het Belgische socialisme.

Camille Huysmans (1871-1967) sloot zich al op jonge leeftijd aan bij de BWP. In 1904 werd hij secretaris van

de Tweede Internationale. Daarop werd hij onder meer schepen van onderwijs en burgemeester van Antwerpen, minister van Onderwijs, Kamervoorzitter en korte tijd premier. Hij was een fervent flamingant.

Paul-Henri Spaak (1899-1972) zetelde als socialistische volksvertegenwoordiger in de kamer van 1932 tot 1957 en van 1961 tot 1966. Hij was maar liefst 24 jaar minister in veertien verschillende regeringen, waarvan 22 jaar als minister van Buitenlandse Zaken en 3 keer als premier. Hij zat de eerste algemene vergadering van de Verenigde Naties voor, was 4 jaar secretaris-generaal van de NAVO en burgemeester van de Brusselse gemeente Sint-Gillis.

Achiel Van Acker (1898-1975) maakte zijn lagere school niet af en was wat je noemt een *self-made man*. Hij zetelde 47 jaar in de kamer en was vier keer premier.

Eega's in de schaduw

In meer dan de helft van de gevallen, zoals de echtverbintenis van Anseele, het eerste huwelijk van Huysmans, dat van Spaak en Van Acker en in een zekere zin ook de twee laatste relaties van de Man, kunnen we spreken van een traditioneel huwelijk. De vrouwen deden het huishouden, namen de verzorging van de kinderen op zich en traden nauwelijks op het publieke voorplan. Ze waren 's mans steun en toeverlaat, vergezelden hen naar meetings en op reizen, luisterden naar problemen, beantwoordden hun telefoon, ontfermden zich over het papierwerk en deden aan liefdadigheidswerk. Ze waren de uiterlijke personificatie van de stabiliteit en het welslagen van de politicus of kortweg hun visitekaartje. Ze symboliseerden het gelukkige huwelijk, de trouwe echtgenote en vormden vaak de verbinding met het >>

Emile en Jeanne-Emile Vandervelde in Republikeinse loopgraven nabij Madrid (1938).

volk. Een voorbeeldig huwelijk vormde daarom een *conditio sine qua non* voor een populaire en deugdelijke politicus, of althans een politicus die daarvoor wilde doorgaan. Mensen verzeelven zich immers vaak met het privéleven van prominenten; de huwelijken van staatshoofden en presidenten gelden hierbij als lichtende voorbeelden. Zo verloor Leopold III ten dele zijn populariteit door zijn huwelijk met Liliane Baels, die in de ogen van de publieke opinie zijn overleden echtgenote Astrid niet kon vervangen.

Anseele huwde op 41-jarige leeftijd met Maria de Coster. Ze werkte in de coöperatieve Vooruit in Gent, waar ze toezicht hield op het naaiatelier, op het moment dat ze elkaar leerden kennen. Het koppel kreeg twee kinderen. Ze was heer en meester over het huishouden, wat onder andere blijkt uit de vergissing van Pierre Baudin, die op bezoek bij Anseele door de dienstmeid dacht te zijn binnengelaten, terwijl het achteraf Anseele's echtgenote bleek te zijn.

Een echt schoolvoorbeeld van traditie was het huwelijk van Huysmans met Marthe Espagne. Ze hield de huishoudelijke touwtjes strak in handen: ze zorgde voor het nette voorkomen van haar echtgenoot, bereidde het eten naar zijn wens, bracht duizend-en-één praktische zaken in orde en zorgde voor de kinderen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zette Marthe Espagne, zoals het een "goede echtgenote van een politicus betaamde" zich actief in voor het Brusselse

'The wife of a Belgian must stay at home and look after her house and children'

steuncomité dat instond voor de bedeling van voedsel en kleding voor kinderen. Nadat Marthe Espagne overleed, huwde Huysmans voor de tweede maal met Ida Smissen. Net als zijn eerste echtgenote escorteerde ze Huysmans naar alle officiële plechtigheden.

Van Ackers huwelijk met Anna Verhé sluit perfect aan bij de reeds behandelde echtverbintenissen. Volgens Hans Van Acker, de zoon van Achilles, was zijn vader populair op een "afstandelijke manier" (iedereen kende hem van gezicht), terwijl zijn moeder eerder een directe populariteit genoot. Ze vergezelde Achilles naar de 1-mei-stoeten en meetings, ze had een goede band met zijn collega-socialisten en was lid van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV).

Spaaks beide huwelijken, eerst met Marguerite Malevez en vervolgens met Simonne Dear, lagen in dezelfde lijn van bovenstaande huwelijken. Dit gold tevens voor de tweede duurzame relatie van Hendrik de Man met Lily Reine-mund en zijn huwelijk met Vali von Orelli.

Socialistische politici: pantoffelhelden of sterke persoonlijkheden?

De uiterst magere vertegenwoordiging van vrouwen in de historiografie en in het bronnenmateriaal blijkt een vertekend beeld op te leveren. Heel wat vrouwen, zoals de moeder van

Solidariteitsmeeting voor de Spaanse republikeinen (Jeunes Gardes Socialistes), Emile en Jeanne-Emile Vandervelde (zittend rechts), La Louvière, 1938.

Spaak, de echtgenotes van Vandervelde en de dochters van Huysmans en Spaak, traden wel degelijk op de voorgrond en ventileerden hun eigen aspiraties via deze mannen.

Vandervelde *ipso facto* Lalla, die van Britse origine was, onderhielden sinds 1903 een regelmatige correspondentie en wisselden publicaties uit. Nadat Morel hen in België bezocht, ontmoette Lalla hem geregeld in Groot-Brittannië. De contacten blijken zich hoofdzakelijk te hebben afgespeeld tussen Lalla Vandervelde en Morel. Lalla toonde zich een grote voorstander van de Britse actie en hekelde het optreden van Leopold II. De heftige campagne die Emile Vandervelde lanceerde in 1903 verliep geheel parallel met die van Morel. In zijn memoires repte Vandervelde met geen woord over zijn vrouw en haar rol in de Kongo-kwestie. Het staat buiten kijf dat Lalla de contacten met Morel stimuleerde en haar correspondentie een lei-

Lalla Vandervelde.

Vandervelde Lalla, Monarchs and Millionaires.

draad vormde voor de politiek van haar echtgenoot inzake Kongo. Vandervelde's geïsoleerde positie binnen de BWP, de gelijklopende campagnes van Morel en Vandervelde en de analoge argumentatie wijzen stuk voor stuk in de richting van Lalla's contacten met Morel. Vlak na de Eerste Wereldoorlog scheidde Emile en Lalla Vandervelde.

Vaak beweerden kwade tongen dat de doofheid van Vandervelde en zijn problemen met het praktische leven de oorzaak waren van de grote invloed van zijn tweede echtgenote Jeanne Beeckman. Vandervelde's programma als minister van Openbare Gezondheid was op dezelfde leest geschoeid als die van zijn echtgenote en haar latere politieke carrière. Emile Vandervelde vestigde een medische dienst voor staatsambtenaren, ijverde voor een substantieel budget voor de bescherming van kinderen, lanceerde een campagne tegen tuberculose en verzette zich tegen het gebruik van alcohol. Gaf Vandervelde hier blijk van een bijzondere vrouwvriendelijkheid of zat zijn vrouw er voor iets tussen? Jeanne-Emile was immers gespecialiseerd in de behandeling van tuberculose, ze stond in voor de medische verzorging van het personeel in warenhuizen en gaf les in kinderverzorging. Vervolgens wees de politiek van Emile Vandervelde inzake de Spaanse kwestie in de richting van zijn echtgenote. Naar aanleiding van het non-interventiepact uit 1936 met betrekking tot de Spaanse burgeroorlog ontkende er zich een conflict tussen enerzijds Spaak en De Man en anderzijds Vandervelde (en diens echtgenote). Vandervelde verzette zich heftig tegen de regeringspolitiek en nam uiteindelijk ontslag uit de regering. Spaak hield de rol van Jeanne-Emile, die was aangenomen als secretaresse van het kabinet Vandervelde en een fervent pleitbezorger was van de Spaanse republikeinen. Emile's verregaande radicalisme, dat in scherp contrast stond met zijn vroegere politiek van compromissen, werd dan ook door velen toegeschreven aan zijn vrouw, die zelf – zo blijkt uit haar betogen in het parlement – temperamentvol en radicaal uit de hoek kon komen. Een hechte samenwerking tussen beide echtelieden kwam ook tot uitdrukking in hun reizen naar o.a. Palestina, China, Japan, de Sovjet-Unie en Spanje, hetgeen uitmondde in een gezamenlijke publicatie.

Op dezelfde manier kende de politieke loopbaan van Camille Huysmans allerlei bochten en wendingen onder de invloed van zijn jongste dochter Marthe. Zijn interesse voor de Sovjet-Unie, zijn anti-Amerikaanse standpunten en zijn reizen naar China en de Sovjet-Unie wijzen stuk voor stuk in haar richting. Marthe koesterde linkse, zelfs communistische sympathieën. Een treffelijke illustratie hiervan is de wijze waarop ze zich bij het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog overtuigde aan de zijde van de republikeinen schaarde. In 1936 trok ze samen met Isabelle Blume naar Spanje om op solidariteitsmeetings te spreken en opvang voor Spaanse kinderen te regelen. Hierop begon de onvoorwaardelijke steun van Huysmans aan de regering-van Zeeland barsten te vertonen. Zo zal hij als burgemeester van Antwerpen oogluikend een geheime wapenlevering aan de repu-

blikeinen hebben toegestaan. Hij trok eveneens naar Spanje en gaf zijn akkoord om met financiële steun van de Internationale een ziekenhuis te bouwen. Wat door zijn dochter in goede banen werd geleid. Op de uitnodiging van de Sovjet-Unie in 1955, gericht aan alle West-Europese landen, reageerde ook België met Huysmans op kop. Daarna organiseerde Claude, Marie, Charles en Paul-Henri Spaak (1957). Marthe een begeleidde reis naar de Chinese Volksrepubliek voor haar vader, voor zijn vrouw en koningin Elisabeth in 1961 naar Moskou, en drie jaar later naar de DDR. Ook Huysmans anti-Amerikaanse denkbeelden, zoals hij die in jaren 1960 in de Antwerpse gemeenteraad tot uiting bracht, lijken niet zomaar uit de lucht te zijn gevallen. In de literatuur wordt de politieke invloed van zijn dochter geminimaliseerd, zoniet ontkend. Doch gezien het feit dat hij het communisme steeds veroordeeld heeft, is het weinig waarschijnlijk dat Huysmans deze scherpe bocht genomen heeft zonder de sturing van zijn dochter. Huysmans onderhield gedurende zijn hele carrière een drukke correspondentie met zijn beide dochters: Sara en Martha. Huysmans' oudste dochter Sara had daarnaast ook een uiterst praktische band met haar vader en was zijn rechterhand. Toen hij in 1925 benoemd werd tot minister van Kunsten en Wetenschappen, stelde hij zijn dochter aan als secretaresse van zijn kabinet.

Ook bij Paul-Henri Spaak werd er thuis duchtig over politiek gediscussieerd en werden zijn redevoeringen minutieus voorbereid. Zijn dochter Antoinette trad later zelf in de politiek en werd aan het hoofd van de *Front démocra-*

tique des Bruxellois francophones (FDF) de eerste vrouwelijke partijvoorzitter in België en ook Minister van Staat. Haar politieke interesse ging niet alleen terug op Paul-Henri maar ook op haar legendarische grootmoeder, Marie Janson, de eerste vrouw in het Belgische parlement.

Conclusie

Als we het bronnenmateriaal en de klassieke historiografie over socialistische politici moeten geloven hebben vrouwen amper een rol gespeeld in het leven van deze politici. Door op zoek te gaan naar die vrouwen en hun rol te achterhalen, krijgt het bestaande geschiedbeeld een flinke deuk. Alle vrouwen achter de socialistische politici, of het nu echtgenotes, moeders, dochters of zussen waren, hebben op hun manier een invloed uitgeoefend op de hier onderzochte politici. Het gros van de echtgenotes fungeerde als de steun en toeverlaat van de politicus, of kortweg het visitekaartje. Anderen ventileerden hun eigen politieke ambities via hun wederhelft. Daarnaast treden sommige echtgenotes, zussen en moeders zelf op de voorgrond in de socialistische jeugdbeweging, de vrouwenbeweging en in de politiek. ///

Leentje Jult (1978) studeerde in 2000 af als licentiaat in de Nieuwste Geschiedenis aan de UGent en volgde hierna een PAVO-opleiding Vrouwenstudies.

Literatuur

- // **Y. de Man**, *Ons dagelijks brood: de wederwaardigheden van een huisvrouw van Antwerpen tot Manhattan*. Brussel, 1953.
- // **Y. de Man**, *Voor Klaartje*. Amsterdam/Antwerpen, 1965.
- // **D. De Weerd** (ed.), *De dochters van Marianne. 75 jaar SVV*. Antwerpen/Gent, 1997.
- // **H. Gruber en P. Graves** (ed.), *Woman and Socialism: Socialism and Women*. New York/Oxford, 1998.
- // **L. Jult**, *'Cherchez la femme'. De vrouw achter de grote socialistische politicus van het einde van de 19de tot het midden van de 20ste eeuw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 2000.
- // **T. A. Meade en M.E. Wiesner-Hanks**, *A companion to gender history*. Malden, 2006.
- // **J.E. Vandervelde**, *'La première femme parlementaire belge'*, in: *Bulletin CNFB* 46 (1954) pp. 1-2.
- // **L. Vandervelde**, *Monarchs and Millionaires*. London/Thornton, 1925.

Verliefd op een Duitse militair

De beelden zijn bekend. Terwijl de meeste Nederlanders het feest van de bevrijding vierden werden de hoofden van 'moffenmeiden', 'moffenhoeren' of 'soldatenkledders' kaalgeschoren en met menie besmeurd. Onder het toezien van de feestvierende bevolking werden ze op karren door stad of dorp naar het politiebureau vervoerd en soms nadien in kampen opgesloten. Deze beelden laten niet de mooiste kant van de Nederlandse (vooral mannelijke) bevolking zien.

/ Zonneke Matthée /

Hoe Nederland zich opstelde ten opzichte van meisjes en jonge vrouwen die omgang hadden met Duitse militairen laat Diederichs zien in haar onderzoek *Wie geschoren wordt moet stilzitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*.

Dit deel van de Nederlandse geschiedenis is nog maar weinig beschreven, laat staan systematisch bestudeerd. Lang voordat er wetenschappelijke belangstelling kwam naar de vraag hoe burgers zich onderling verzoenen met degenen die geassocieerd worden met de voormalige vijand, startte Diederichs haar onderzoek naar Nederlandse vrouwen die zich tijdens de bezetting met Duitsers verhielden en hoe er met hen werd omgegaan tijdens en na de bezetting.

“Een moedige onderneming van een moedige vrouw”, zo typeerden sprekers haar tijdens de presentatie van haar onderzoek. Door zelf in de openbaarheid te treden als dochter van een (gesneuvelde) Duitse militair kreeg zij het vertrouwen van 56 vrouwen die ruim 65 jaar gezwegen hadden over hun verhouding met een Duitser tijdens de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen gezwegen tegenover de buitenwereld maar soms ook tegen hun partner of kinderen. De vrouwen vertelden hoe ze zelf dachten over hun omgang met de bezetter en hoe ze in contact kwamen met Duitse militairen: “Je bent 17 jaar, je interesseert je niet voor politiek en je wilt dansen.” Ze gingen naar Heck of Modern en ontmoetten Duitse jongens van 17 jaar die ook liever wilden dansen. Bovendien hadden zelfs vooraanstaande politici, zoals Colijn, gezegd dat ze contacten moesten aanknopen en dat ze zich moesten schikken in de nieuwe orde. Ze wilden plezier maken. Overal waar ze kwamen waren Duitse soldaten. Nederlandse jongens waren ondergedoken of in Duitsland tewerkgesteld. Zij waren geen ‘echte’ moffenmeiden, de echte (hoeren ZM) deden het voor cadeautjes.

Diederichs ontkracht in haar boek het vooroordeel dat deze jonge vrouwen er een bedenkelijke seksuele moraal op na hielden. Ze werden verliefd, sommigen hadden seksueel contact, werden zwanger, een aantal trouwden. Ze gingen gedurende lange tijd met één en dezelfde militair om, niet met verschillende. In feite

hadden ze dezelfde traditionele seksuele waarden en normen als de meeste Nederlandse vrouwen. Ze laat zien dat het niet gemakkelijk is de vrouwen onder een noemer te brengen. Vaak wordt gedacht dat zij afkomstig waren uit de lagere sociaal-economische klasse. Het merendeel kwam echter uit de middengroepen, een derde uit NSB-gezinnen. De overeenkomst tussen hen was dat ze verliefd werden op een Duitse jongen. Dit beeld zag ze bevestigd na onderzoek van grote aantallen gerechtelijke dossiers van de politieke rechercheafdelingen van het Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging.

De meeste van deze vrouwen brachten hun kind ongehuwd ter wereld. Daarmee werden zij dubbel gestigmatiseerd. Als ongehuwde moeder in een tijd dat men zich daarmee te schande maakte en met de reclassering te maken kreeg én als een landverraderlijke collaborateur. Naar schatting zijn zo'n 13 tot 15.000 kinderen van Duitse militairen geboren, meer dan de helft van alle buitenechtelijk geboren kinderen in die tijd.

Het tweede deel van haar boek gaat over het beleid van de Nederlandse instellingen voor ongehuwde moederzorg, zoals Moederheil, Moederschapszorg en St. Hubertus en de Duitse Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV). De interesse van de NSV werd niet alleen ingegeven door de sociale nood, maar sloot ook aan bij de bevolkingspolitieke en eugenetische ideeën omtrent de meerwaarde van bepaalde bevolkingsgroepen (rassenpolitiek). Zo stimuleerde de NSV vrouwen en meisjes om hun kind af te staan. De Nederlandse moederzorg daarentegen probeerden vrouwen en meisjes tot goede moeders te laten worden en de band tussen moeder en kind te versterken. Dit paste geheel in de toenmalige Nederlandse zedelijkheidsgedachte. Een aantal kinderen werd door de Duitse vader erkend en als de betrokken vader niet in onderhoud kon voorzien, bijvoorbeeld omdat hij was omgekomen, zorgde de Duitse overheid voor financiële en andere steun. Mits aan een aantal voorwaarden werd voldaan: de vader moest van onbesproken gedrag en van gezonde Germaanse afkomst zijn.

In het laatste deel worden de ervaringen met de Nederlandse bevolking en de bestraffing na

de bevrijding beschreven die, volgens Diederichs, uiterst willekeurig en inconsistent verliep. Sommigen werden gestraft met huisarrest, kaalgeknipt of beide, anderen kwamen in kampen waarbij de vernederingen die de meisjes moesten ondergaan de fantasie overstijgen.

Diederichs heeft de persoonlijke verhalen van deze vrouwen gecombineerd met een indrukwekkende hoeveelheid archiefmateriaal. Daarmee laat ze zien dat de werkelijkheid achter deze zogenaamde moffenmeiden heel wat genuanceerder ligt dan de bekende beelden doen vermoeden. Daarmee past ze helemaal in de lijn van een einde van het goed/fout denken over de Tweede Wereldoorlog, een lijn ingezet door Hans Blom en daarna opgepakt door Chris van der Heyden in *Grijs Verleden*. //

Zonneke Matthée (1944) is zelfstandig historica. Zij doet onderzoek naar vrouwen in de NSB en is als geassocieerd onderzoeker verbonden aan het NIOD.

// **Monika Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stilzitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*.**

Uitgeverij Boom, 2006, 231 blz., ISBN 90 8506 349 3, €19,50.

Digitaal ganzenborden voor scholieren

Wie de maatschappelijke en politieke inrichting van het Nederland van vandaag beter wil begrijpen en het verband tussen de wetten en de werkelijkheid wil doorgronden, kan niet om de tweede feministische golf heen. Met name in het voortgezet onderwijs is aandacht voor deze periode daarom geen luxe maar noodzaak. Het IIAV ontwikkelde een digitaal lespakket in de vorm van het beroemde vrouwen-ganzenbord uit de jaren zeventig. Dit spel kan op www.devrouwbe-list.nl worden gespeeld.

Oratie Saskia Wieringa (IIAV)

Saskia Wieringa, directeur van het IIAV, is per 1 augustus 2006 aangesteld als bijzonder hoogleraar *Gender and Women's Same Sex Relations* aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Haar oratie zal plaatsvinden op vrijdag 20 april 2007.

Zie www.iiav.nl voor meer informatie.

Nieuwe boeken

Zonneke Matthée
Voor Volk en Vaderland

Historica Zonneke Matthée onderzoekt met behulp van niet eerder onderzochte bronnen de redenen voor het NSB-lidmaatschap van vrouwen die, naar Duits voorbeeld, binnen de NSB een eigen organisatie oprichtten: de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie.

Zij laat zien welke vrouwen zich aangetrokken voelden tot de NSB en tot het nationaal-socialisme in het bijzonder, op welke manier zij zich inzetten in naam van 'Volk en Vaderland' en wat hen dreef om actief te blijven, aanvankelijk via de parlementaire weg en sinds mei 1940 aan de kant van de Duitse bezetter. Via een aantal biografische portretten laat zij de onderlinge verschillen zien tussen deze vrouwen, hun persoonlijke achtergrond, hun motivatie en hun opvattingen over het nationaal-socialisme.

Balans, 2007, ca €19,95.

Dit is om nooit meer te vergeten.
Dagboek en brieven van Helga Deen, 1943

Helga Deen hield een dagboek bij in kamp-Vught. Een aangrijpende en ontroerende getuigenis van het dagelijks leven in een concentratiekamp. Dagboek en brieven van Helga Deen werden getranscribeerd

en van noten voorzien door Rob Tempelaars. Historicus Ad van den Oord schreef een nawoord over Tilburg en Helga Deen. Het boek wordt ingeleid door Ad van Liempt.

Balans, 2007, ca €12,50.

LOVER

TIJDSCHRIFT OVER FEMINISME, CULTUUR EN WETENSCHAP

Sarah Waters' liefde voor de perverse route

Genen en gender: wetenschap in Wonderland

De overlevingskunst van psychiatrische patiënten

Transwet in België worstelt met mannen met eileiders

Mannelijke prostitutie: dubbel controversieel

LOVER is een kwartaaluitgave van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV). Verkrijgbaar vanaf begin december in de betere boekhandel à €5,99. Abonnementenprijzen: studenten €13 / particulieren €22 / organisaties €29. Telefoon: 0251-31 39 39 (Abonnementenland). Voor meer informatie, online artikelen en losse nummers, kijk op www.tijdschriftlover.nl

4

2006

DIGES | geschiedenis & media

dtp | internet | geschiedenis

Uw informatie drukbaar én op internet

www.diges.nl

TIJDSCHRIFT OVER GENDER, EMANCIPATIE EN FEMINISME

Raffia

Raffia
presenteert actuele discussies, achtergrondverhalen, informatie, opinie, columns, congresverslagen en interviews over sekse- en gendervraagstukken

Raffia
is een uitgave van het Institute for Gender Studies van de Radboud Universiteit Nijmegen en verschijnt vier maal per jaar. Een abonnement kost € 10 per jaar (€ 8,50 voor studenten en € 20 voor instellingen). Vraag ter introductie een gratis nummer aan.

Redactieadres: Institute for Gender Studies, RU, postbus 9104, 6500 HE Nijmegen.
Tel.: 024 - 3612339, e-mail: c.krops@maw.ru.nl, www.ru.nl/genderstudies